

ÁDÁM MAGDA*

Dunai konföderáció vagy kisantant¹

Szükségszerű volt-e vajon a kisantant megalakulása, vagy létrejötté csupán a történelmi helyzet bizonyos tényezői esetleges együtt hatásának köszönhető?

A kisantant létrejöttéről és funkciójáról — jóllehet igen sok érdemleges írás jelent meg, mégis mindmáig számos olyan, egymásnak ellentmondó, vagy egyenesen egymást sokszor kizáró, s a legjobb esetben is csak részgizagságokat tartalmazó — nézetek és állásfoglalások jelentek meg és terjedtek el a köztudatban. A nézetek két véglet körül polarizálódtak. Az egyik idealizálta a kisantantot, pozitív szerepét felnagyította. A másik — éppen ellenkezőleg — a Duna-medence két világháború közötti, feszültségekkel telített történetének tragikus alakulásáért ezt a Szövetséget tette felelőssé.

A háború után az állásfoglalások változtak, módosultak. Közelebb kerültek ugyan a valósághoz, de nem voltak mentesek az egyszerűsítő, egyoldalú szemlélet hibáitól. E hibák végső soron egy tőről fakadtak: a napi politika feladatainak és a történetírás követelményeinek egybemosásából. Az ötvenes években a szocialista országok történészei lényegében azonos álláspontot képviseltek a kérdésben: elsősorban a kisantant szovjet- és forradalomellenes funkcióját hangsúlyozták és alábecsülték, vagy meg sem említették tulajdonképpen célját, azt, hogy ez mindenekelőtt a magyar revíziós törekvésekkel és a Habsburg-restaurációval szembeni politikai és katonai szövetség volt. Ez, a kisantantot szovjetellenes funkciója miatt egyértelműen elítélő egyoldalú szemlélet a hatvanas évek során egyre job-

Tanulmányom elkészülte után jelent meg Ormos Mária: „Francia—magyar tárgyalások 1920-ban” című cikke (Századok, 1975. 5—6. sz.), amely lényegében az általam tárgyalt témakörrel foglalkozik. Tanulmányomban tehát érthető módon már nem volt lehetőségem figyelembe venni Ormos Mária megállapításait, jóllehet azok sok esetben eltérnek álláspontomtól. A párhuzamos kutatások ugyanis sok azonos, de számos eltérő eredményhez vezettek. Ennek okát elsősorban abban látom, hogy a szerző nem használta fel a kérdésre vonatkozó teljes szakirodalmat, amely ellensúlyozná a francia anyag egyoldalúságát. A Quai d'Orsay dokumentumanyaga fontos, de nem elégséges a kérdés hiteles feltárásához, gazdagsága ellenére bizonyos szempontból egyoldalú. Hiányoznak belőle például ama iratok, amelyeket Paléologue — ismerve a külügyminisztérium magyarellenessé beállítottóságát — célszerűbbnek tartott nem megőrizni. Ezeket viszont pótolni lehetett volna a magyar, az angol és az olasz külügyi anyaggal. Ha a szerző csak a Papers and Documents Foreign Relations of Hungary vol. I. című forráskiadványban megtalálható igen gazdag dokumentumanyagot is feldolgozza, s nem elégszik meg néhány, abból lefordított számjelű távirattal, bizonyos, hogy több lényeges kérdésben más következtetésre jut és a tanulmányában meglevő számos pontatlanság kiküszöbölhető lett volna. A témáról nemcsak Karsai Elek, Renouvin és Boros Ferenc írt, ahogy azt Ormos Mária a 905. lapon rögzíti. A kérdésnek ma már tekintélyes külföldi és hazai szakirodalma van. Lásd tanulmányom 15. sz. jegyzetét.

Konkrét észrevételeimre külön tanulmányban térek ki.

¹ E tanulmányom egy most készülő nagyobb monográfia része. Az itt közölt cikk ennek — a kisantant genezisével foglalkozó — első fejezetei alapján készült.

ban kiszorult a szocialista országok történetírásából, helyére azonban sokszor az ellenkező előjelű egyszerűsítés került. Nem egy olyan munka jelent meg, amely a kisantant idealizálásában szinte semmivel sem maradt el a háború előtti állásfoglalások mögött. Az ötvenes évek egyoldalú nézeteinek bírálata, a sematizmus cáfolata, az állásfoglalások differenciálódása ugyanis, sajnos, sokszor a nemzeti elfogultság jegyében történt.

A korábban említett a különböző sematizmustól vagy nacionalizmustól nem mentes állásfoglalások további, szinte közös immár történettudományt illető tévedése volt, hogy a kisantantot a francia külpolitika kezdeményező szerepének, a francia külpolitika dunavölgyi koncepciójának tulajdonították, s jórészt ez a vélemény terjedt el a köztudatban is. Mivel magyarázható, hogy ez az álláspont több mint egy fél évszázadon keresztül tarthatta magát? Elsősorban azzal, hogy a Francia Külügyi Levéltár, melynek dokumentum-anyaga perdöntő a kérdés hiteles megítélésében, a közelmúltig hozzáférhetetlen volt a kutatók számára. De összefügg ez a ténnyel is, hogy a kisantant támogatásának koncepciójával szembenálló francia politika rövid életű volt, nem egészen egy évig tartott, s ez az irányzat — bár az adott időszakban meghatározta Franciaország külpolitikáját — az erős belső és külső ellenzékre való tekintettel rendkívül óvatosan kezelte a Duna-medencei tervet s az arra vonatkozó titkos tárgyalásokat. Megtévészően hatott és hat még napjainkban is az a tény, hogy a fent említett rövid időszakot leszámítva Franciaország több mint másfél évtizeden keresztül támogatta politikailag a kisantantot, hogy pártfogolta, keleti politikája egyik fő támaszának tekintette ezt az akarata ellenére megalakult szövetségi rendszert. Alakulása idején viszont nem ez volt a helyzet. A francia, az olasz, a csehszlovák és az osztrák külügyi levéltárak anyagai² minden kétséget kizáróan bizonyítják azt a már korábban is felvetett gondolatot, a kisantantot nem Franciaország hozta létre, és még csak nem is bábáskodott megszületésénél.³ Éppen ellenkezőleg: Franciaország helytelenítette és akadályozta Beneš erre irányuló törekvéseit, mert ezek szemben álltak a francia Duna-konföderációs elképzelésekkel, sőt azok megüsitését célozták.

Jelen tanulmányom ezt a kérdéskört vizsgálja. Nyomon követi a Franciaország dunai politikájában bekövetkezett fordulatot, megvizsgálja annak hátterét és célját. Bemutatja a francia—magyar tárgyalásokat, illetve megegyezést. Feltérképezi azokat az európai és helyi erőket, amelyek külön és együtt felléptek a francia törekvések ellen, s amelyek végül is győzedelmeskedtek.

² Vö. erre vonatkozóan: Így a Ministère des Affaires Etrangères Archives Diplomatiques Serie Europe 1918—1929:

a) Tchécoslovaquie, Roumanie, Yougoslavie, Hongrie 1920—1929.

b) Archivo Storico del Ministro degli Affaire Esteri: Seria politica 1919—1930: Ungheria, Romania (1920—1926), Cecoslovacchia (1920—1925), Jugoslavia (1920—1923) kötetei.

c) Archivo di Stato: Nitti és Sforza iratai.

d) Archiv ministerstva zahraničních věcí: Fondy: Kabinet ministra 1920—1938. Pařížský archiv 1918—1920. Telegrammy odeslané a došle 1920—1938. Zprávy vyslané v 1920—1938. Archiv státních smluv.

e) Haus-, Hof- und Staatsarchiv. A különböző levéltárakban talált dokumentumok más-más aspektusból világítják meg a Duna-medence történetét s ezen belül a kisantantot. A legértékesebb természetesen a francia levéltári anyag. Az itt őrzött diplomáciai okmányok az első számú forrást jelentették a Dunamedence, ill. a kisantant történetének feltárásához. Franciaország ugyanis saját érdekszférájának tartotta e térséget, és ezért nagy figyelemmel kísérte fejleményeit. Jól képzett kitűnő diplomatái mindenről precízen jelentettek.

³ *Ádám Magda*: Magyarország és a kisantant a harmincas években. Bp. 1968. 22—23.

A francia dunai politikában bekövetkezett fordulatnak sok kiváltója volt. Mindenképpen jelentős szerepet játszottak abban azok a belpolitikai változások, amelyek az 1920-as januári francia elnökválasztások után bekövetkeztek. Poincaré és Clémenceau helyére Dechanel és Millerand került. Az új elnök és miniszterelnök, főként pedig a külügyi főtitkár, Paléologue komolyan foglalkozni kezdett azzal a tervvel, hogy a Monarchia területén francia befolyás alatt álló, megbízható, gazdaságilag egységes dunai hatalmat hívjanak életre, amely támasza lehet mind német, mind orosz politikájuknak. Úgy vélték ugyanis, hogy ez a hatalom útját állhatja Németország keleti terjeszkedésének, s ugyanakkor ellen-súlyozhatja a keletről jövő ún. bolsevik veszélyt. Céljuk tehát — mint látjuk — változatlan maradt: ugyanezért küzdöttek elődeik — Poincaré és Clémenceau — is, előbb fegyverrel, majd pedig diplomáciai eszközökkel; ezt tartották szem előtt egy-egy katonai intézkedésnél éppúgy, mint a békefeltételek kiszabásánál. A változás e cél megvalósításának módjában mutatkozott, mert a „hogyan”-t illetően kezdettől fogva komoly ellentétek merültek fel a francia politikai körökben. Itt — akár a nemzetközi életben — két irányzat küzdött egymással. Az egyik csoport szigorú békefeltételek kiszabásával, az ellenség minél nagyobb mérvű gyengítésével, s keleti szövetségesek erősítésével kívánta elérni célját. A másik irányzat — az ún. megbékélés — hívei elégtelennek tartották a győztes utódállamokra támaszkodó, arra korlátozódó biztonsági politikát. A gazdaságilag és politikailag szétdarabolt, „balkanizált Közép-Európát” nem tartották megfelelő ellensúlynak a német és az ún. orosz veszéllyel szemben. A Quai d'Orsay új irányítói egyesíteni kívánták a kis utódállamokat — tekintet nélkül arra, hogy győztesek vagy legyőzöttek —, akár egy dunai konföderáció kereteiben, akár a Habsburg-restauráció segítségével. A két elképzelés egy időben fogant, parallel létezett. Kezdetben az előbbivel, később — amikor kiderült, hogy valamennyi dunai állam szembefordul e francia tervvel — az utóbbival próbálkoztak.

Párizsban két föderációs terv létezett: egy maximális és egy minimális. A maximális terv öt dunai államot — Ausztriát, Magyarországot, Csehszlovákiát, Jugoszláviát, és Romániát — kívánt egyesíteni. A minimális csak Magyarországot, Romániát és Lengyelországot. Az előbbiben a német-, az utóbbiban a szovjetellenes tendenciák domináltak.

A francia tervek az önálló, részben kibékülő kis államokat különböző szinten — a gazdasági preferenciától a vámunión keresztül egészen a konföderációig — kívánták összefogni. Párizsban konkrétan csak a gazdasági integráció kérdésével foglalkoztak. A politikai integráció inkább csak távolabbi célként, távlati tervként szerepelt, melyre majd a gazdasági problémák rendezése után kerülhet sor. Elsődleges feladatnak az utódállamok gazdasági kongresszusának összehívását tartották, ahol az érdekelt felek közvetlenül egymással fognak megállapodni a kereskedelmi kapcsolat kiépítésében, a belső munkamegosztás sokoldalú fejlesztésének kérdésében, s vámunióra, fizetési eszköz közösségre lépnek.

A francia dunai terv lényege tehát: megbékíteni és konszolidálni a versailles-i Közép-Európát, hogy az alkalmas legyen a francia érdekek védelmére a német és a szovjet kérdésben, vagyis hogy ellensúlyozhassa az Anschluss törekvéseket és az ún. bolsevik veszélyt.⁴ S végül pedig — de nem utolsósorban — ez a szövetség

⁴ A Duna-konföderációs tervről lásd: *Kerekes Lajos*: Az Osztrák Köztársaság külpolitikája 1918—1922 (kézirat) doktori értekezés. A szerző a dunakonföderációs elképzelések ausztriai fogadtatását elemzi. A terv lényegét a szovjetellenességben látja. Álláspontjával aligha lehet egyetérteni. A dokumentumok tanúsága szerint a terv elsőrendű célja a Németországgal szembeni védekezés, az Anschluss megakadályozása. A Lengyelországgal kapcsolatos francia

megakadályozza majd, hogy Nagy-Britannia és Olaszország megvalósítsa gazdasági és politikai elképzeléseit a Duna-medencében.

A párizsi és római levéltárakban talált iratok fényt derítenek a Szövetséges Hatalmak Duna-medencei rivalizálására, arra a harcra, amely rögtön a béketárgyalások után megindult a három állam között a gazdasági és politikai befolyás megszerzéséért a felosztott térségben. A szövetségesek ellentétei, melyek a háború befejezése után azonnal felszínre törtek,⁵ a húszas évek elején tovább mélyültek, s alaposan kikezdték a brit-francia *Entente Cordiale*-t, a Versailles-i Európa egyik alappilléret. Az európai politika két főszereplője, Nagy-Britannia és Franciaország különbözőképpen, különböző módon ítelt meg számos fontos európai problémát. Itt csak azokra a nézetkülönbségekre utalunk, amelyek témánkhoz kapcsolódnak. Homlokegyenest ellentétes koncepciót képviseltek például a biztonság kérdésében. Franciaország — érthető módon — mindenekelőtt egy esetleges újabb német agresszió ellen akarta magát biztosítani. A hagyományos orosz szövetség elvesztése, valamint a Nagy-Britannia és az USA által ígért garanciák hiábavalósága arra készítette, hogy kollektív biztonsági rendszert hozzon létre a Népszövetségi Paktum 10. és 16. paragrafusai alapján. Ezek az intézkedések azonban nem nyújthattak elegendő biztosítékot, mert Nagy-Britannia arra törekedett, hogy a minimumra csökkentse az ezzel kapcsolatos kötelezettség vállalását. Párizsban tehát fokozottabban kezdtek foglalkozni a keleti szövetségi rendszer kiépítésével. Ez azonban korántsem bizonyult könnyű feladatnak — még Lengyelország és Csehszlovákia esetében sem, noha mindkét állam külpolitikája lényegében szinkronban volt a francia törekvésekkel. Az egyezményre vonatkozó elképzelések ugyanis eltértek. Lengyelország Szovjet-Oroszország, Csehszlovákia pedig Magyarország ellen is garanciákat kívánt kapni Franciaországtól. Varsóban csakhamar elálltak követeléseiktől, s így 1921-ben sor kerülhetett a francia—lengyel kölcsönös segítségnyújtási egyezmény megkötésére. Benešék azonban továbbra is kitartottak követelésük mellett, hogy ti. a tervezett egyezmény a magyar agresszió ellen is nyújtson biztosítékot Csehszlovákiának. De Párizs hajthatatlan maradt. Csakis francia—lengyel analógiára volt hajlandó szerződést kötni, amely kizárólag a német kérdésre vonatkozott.⁶ Végül is a francia elképzelések diadalmaskodtak. Hosszú évekig tartó huza-vona után 1924-ben megkötötték az egyezményt.

politikát, a neki nyújtandó támogatást sem lehet — ahogy ezt a szerző teszi — kizárólag a szovjetellenességgel magyarázni, mert ez a német kérdéssel is összefüggött. Mindez persze nem zárja ki, hogy a Duna-konföderációs tervnek nem lehettek volna szovjetellenes összetevői. (Ezekről a tanulmányunkban szóltunk.)

⁵ „Meg kell mondjam Önnek — jelentette ki Clémenceau brit kollégájának s ellenfelének, Lloyd George-nak —, hogy a fegyverszünet utáni napon az Ön személyében Franciaország ellenségére találtam. — Nem tesz semmit — felelt Lloyd George, — hiszen ez volt mindig hagyományos politikánk.” *G. Clemenceau: Grandeur et misère d'une victoire*. Paris. 1930. 90.

⁶ Ezzel kapcsolatban a Quai d'Orsay az alábbi utasítást küldte a prágai francia követnek: „Pour répondre au désir de M. Beneš je vous envoie le texte du projet de traité. Il a paru en effet que la situation géographique respective de la Tchécoslovaquie respective de la France vis à vis de la Hongrie rendent impossible une coopération militaire directe . . . Rien n'empêcherait donc d'insérer dans une conversation militaire des articles qui préverraient le mode d'assistance que la France devrait fournir à la Tchécoslovaquie en cas d'une agression hongroise contre elle et qui consisterait vraisemblablement dans des envois de matériel, de munitions peut-être même dans l'envoi d'officiers et dans des précautions militaires qui pourrait être prises de manière empêcher par exemple l'Allemagne de profiter de cette situation pour attaquer la Tchécoslovaquie.” *Archives Diplomatiques (a továbbiakban AD.) Europe 1918—29. Tchécoslovaquie (a továbbiakban T.)* Vol. 40. f. 337. A francia miniszterelnök levele Conget prágai követhoz 1923. jún. 8.

A tervezett francia keleti szövetségi rendszernek az volt a legnagyobb gyengéje, hogy Nagy-Britannia nem volt hajlandó garanciákat vállalni Németország keleti határait illetően, s e mellett a kezdeti álláspontja mellett végig kitarzott. Amíg tehát Franciaország számára a biztonsági kérdés elsőrangú politikai kérdés volt, egyenértékű a Németország elleni garanciákkal, addig Nagy-Britanniánál az csak másodrangú szerepet játszott, s a gazdasági kérdések voltak a hangsúlyosabbak.

A francia és az angol koncepció közötti különbség a két állam Duna-medencei politikájában is tükröződött: Nagy-Britanniát a térség gazdaságilag — Franciaországot politikailag érdekelte; az előbbi állam a politikai konszolidációt tekintette *conditio sine qua non*-nak a tervezett gazdasági rekonstrukcióhoz — az utóbbi éppen fordítva: a térség gazdasági talpraállítást látta a Versailles-i béke biztosítása feltételének.

Mindez persze nem azt jelenti, hogy Anglia nem avatkozott volna be a térség politikai jellegű kérdéseinek elrendezésébe. A dokumentumok tanúsága szerint ugyanis a brit diplomácia nagyon is odafigyelt ezek alakulására, jelentős, sőt olykor determináló szerepet játszott eldöntésükben. Példa erre Horthy hatalomra kerülése, Friedrich és József főherceg félreállítása, Franciaország Duna-konföderációs tervének megbuktatása, a francia—magyar tárgyalások zátonyra jutása s a kispánt megalkulása — méghozzá annak Beneš, és nem Take Ionescu által elképzelt formájában. S ugyancsak példa a Habsburg-restaurációs kísérletek megghiúsítása is. Mindebből kitűnik, hogy a tárgyalt időszakban Nagy-Britannia — paradox módon — a versaillesi békeszerződés első számú védelmezőjeként lépett fel. Annak a szerződésnek a betartásáért szállt síkra, amelyet a párizsi békekonferencián kifejezetten ellenzett, s amelynek revízióját később maga is elkerülhetetlennek és szükségesnek vélte. Ezekre a kérdésekre később részletesen kitérünk.

Mi készítette Nagy-Britanniát, hogy e térségben — amellyel szemben állítólag indifferens volt? — exponálja a politikai kérdéseket? Tette ezt mindenekelőtt gazdasági megfontolásból. Nagy-Britannia az első világháború befejezése után arra törekedett, hogy pozícióit visszaszerezze, s lehetőleg Németország pozícióit is elfoglalja. A Foreign Office tehát — hasonlóan a Quai d'Orsay-hoz — komoly erőfeszítéseket tett a dunai államok megbékélésére, a gazdasági egység visszaállítására.⁸ Ennek megfelelően a brit diplomácia képviselői 1919 második felétől erőteljes tevékenységet fejtettek ki tervük érdekében. Aktivitásukat Millerand hatalomra kerülése után csak fokozták, hiszen Franciaország új dunai politikája Anglia gazdasági törekvései ellen is irányultak.

Nagy-Britannia gazdaságpolitikájának kifejezetten politikai funkciója is volt. Egyrészt gyengíteni akarta Franciaország Duna-medencei — s ezen keresztül európai — pozícióit, másrészt a térség gazdasági birtoklásával el akarta zárni az utat Németország várható balkáni és közelkeleti terjeszkedése előtt.

A brit kormány dunai politikájának lehetséges és tényleges támasza Olaszország volt. A római kormány ugyanis a háború befejezése pillanatától kezdve arra törekedett, hogy megvesse a lábát a Duna-medencében. Figyelmét elsősorban Ausztria, Magyarország és Románia megnyerésére koncentráta. Ki akarta béki-

⁷ Lloyd George és Curzon ezt lépten-nyomon hangsúlyozták.

⁸ AD. Europe 1918—29. Yougoslavie (a továbbiakban J.) vol. 46. f. 122. A francia jugoszláv követ jelentése Millerandnak 1920. jan. 12. Documents on British Foreign Policy 1919—39 (a továbbiakban DBFP) First Series, vol. XII. 120. dok. 149—154. 1. Joung belgrádi angol követ jelentése Curzonnak 1920. márc. 2.

teni a három államot, egy gazdasági blokkba akarta egyesíteni őket. Voltak ugyanis föderációs elképzelései Olaszországnak is. Ezeknek megfelelően még a diplomáciai kapcsolat felvétele előtt — a béke aláírását meg sem várva — kereskedelmi egyezményeket kötött Ausztriával és Magyarországgal, ami nagyfokú elégedetlenséget váltott ki mind Párizsban, mind Londonban,⁹ hiszen nyilvánvaló volt, hogy Olaszország — mindkét nagyhatalmat megelőzve — az említett két állam gazdasági pozícióit akarja megszerezni. Az olasz kormány — Angliával fennálló ellentéte dacára, franciaellenes meggondolásokból — sokszor támogatta viszont a brit elképzeléseket. Általában valamiféle egyensúlyszerepre törekedett a két állam között, a vitás kérdésekben azonban inkább Anglia oldalára állt. Franciaország budapesti és bécsi képviselője rendszeresen informálta a Quai d'Orsay-t az ottani angol és olasz főmegbízott együttműködéséről, kiemelve ennek franciaellenes voltát.¹⁰ Érthető tehát, hogy a francia kormánykörök nem nézhették tovább tétlenül Nagy-Britannia és Olaszország közép-európai tevékenységét. Ők a térséget Franciaország érdekszférájához tartozónak tekintették, s erről a meggyőződésükről nem voltak hajlandók lemondani.

Millerand abból indult ki, hogy a korábbi francia politika, amely csak a győztes utódállamokra támaszkodott, nem alkalmas arra, hogy Közép-Európát Franciaország számára biztosítsa. Ez a politika ugyanis gazdasági, földrajzi és stratégiai szempontból két igen fontos államot — Ausztriát és Magyarországot — szembeállított Franciaországgal, megkönnyítve e területeken Anglia és Olaszország befolyását, perspektivikusan pedig mindkettőjüket Németország karjaiba kergetve. Ez utóbbi lehetőség különösen riasztóan hatott a francia diplomácia vezetőire.

Miért Magyarország lett a francia dunai politika központi láncszeme, miért Budapest körül kívánta egyesíteni Millerand és Paléologue a dunai államokat — vagyis miért esett választásuk éppen arra az országra, amellyel eddig a legellenesegesebb viszonyban voltak?

Az okok sokrétűek. Egy dunai gazdasági blokk kiépítése szempontjából a legcélszerűbbnek tűnt az egykor vezető szerepet betöltő Bécszet vagy Budapestet megtenni központnak. Földrajzi, gazdasági és közlekedési szempontok szóltak emellett. Nem véletlen tehát, hogy az angol és az olasz gazdasági föderációs elképzelések is ebből indultak ki. S nem véletlen az sem, hogy mindegyik, de főleg az angol — a franciákhoz hasonlóan — Magyarországot mellett döntött.

Mi volt Budapest előnye Béccsel szemben?

Mindenekelőtt az, hogy míg Ausztriában bizonytalan, anarchikus állapotok uralkodtak, baloldali kormányzat volt hatalmon, amely nem tudott úrrá lenni a helyzeten, s a további balratolódástól is tartani kellett, addig Magyarországon konzervatív ellenforradalmi rendszer került hatalomra, amely képesnek látszott a belpolitika „konszolidációjára”. S ez a nyugati tőke befektetése szempontjából rendkívül fontos volt, hiszen mind Anglia, mind Olaszország, mind pedig Franciaország magánvállalatai segítségével kívánta tervét megvalósítani, s azok végképp

⁹ AD. Europe 1918—29. Hongrie (a továbbiakban II.) vol. 56. f. 19—22. Fouchet jelentése Leyguesnek 1920. nov. 30. Uo. f. 14—18. A római francia követ jelentése 1920. nov. 26. Anglia és Olaszország magyarországi politikájáról.

¹⁰ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 63—66. Fouchet jelentése Millerand-nak 1920. ápr. 9. Uo. f. 54—55. Politique de l'Angleterre et de l'Italie à l'égard de la Hongrie című feljegyzést. 1920. márc. 30. Uo. f. 204—205. A francia külügyminisztérium feljegyzése 1920. jún. 9.

nem voltak hajlandók kockáztatni.¹¹ Belpolitikai rendszere mellett Magyarország földrajzi fekvése is előnyt jelentett Ausztriával szemben.¹²

Magyarországra esett a választás azért is, mert biztos pont volt a Lengyelországnak nyújtandó segítségnél.¹³ (s ez a tény a harmadik intervenció fő szervezőjénél, Millerandnál igen fontos szerepet játszott), továbbá mert Budapesten nagyobb megértéssel fogadták Franciaország elképzeléseit, mint Bécsben, s nagyobb gazdasági áldozatokra voltak hajlandók. Magyarország számára ugyanis ez volt az egyetlen kiút a katasztrofális gazdasági helyzetből. Ausztria számára — noha 1920 elején már kezdett Franciaország felé tájékozódni — az Anschluss még mindig reális lehetőségként szerepelt, olyan lehetőségként, mely orvosolhatja az ország gazdasági hajait.

S végül — de nem utolsósorban — Millerand és Paléologue meg akarta békíteni Magyarországot, a Duna-medence legnyugtalanabb államát, amely nem volt hajlandó tudomásul venni a bekövetkezett változásokat, s a békeszerződés aláírását megtagadta, illetve a legtovább húzta. Ez természetesen nem volt véletlen. A békefeltételek ugyanis Magyarország esetében voltak a legsúlyosabbak, s a politikusok a legkevésbé racionális gondolkodásúak. A béke aláírásának megtagadását a magyar kormány nemcsak a területi veszteséggel indokolta, hanem azzal is, hogy az adott határokon belül az ország gazdaságilag életképtelen. Ezt a szembeállást kívánták leszerelni Millerandék a kilátásba helyezett gazdasági és politikai támogatással.¹⁴ Hiszen nyilvánvaló volt, hogy Magyarország nélkül a Duna-medence gazdasági és politikai konszolidációja elképzelhetetlen.

A továbbiakban részletesen kitérünk az 1920-ban kibontakozott magyar—francia tárgyalásokra, azokra az eseményekre, amelyek szorosan összefüggtek Franciaország föderációs tervével, s döntő szerepet játszottak a kisantant megalkulásában.¹⁵ Rekonstruáljuk a tárgyalások menetét. Annál is inkább, mert

¹¹ Mindhárom nagyhatalom esetében tapasztalható, hogy a kormány által támogatott magánvállalatok tették rá a kezüket a dunai államok gazdasági pozícióira.

¹² Lásd erről AD. Europe 1918—29. II. vol. 58. f. 4—9 „A magyar kérdés és a francia érdek”.

¹³ Csehszlovákia, Ausztria és Jugoszlávia semlegességet hirdetett a lengyel—szovjet háborúban. Románia bár nem tett semlegességi nyilatkozatot, hadseregét mégsem volt hajlandó a lengyel frontra küldeni. A magyar határ őrzésére kívánta ezt felhasználni.

¹⁴ AD. Europe 1918—29. II. vol. 58. f. 197.

¹⁵ A francia—magyar tárgyalásokkal már több kutató foglalkozott. Magyarországon elsőnek *Horváth Jenő*: „A trianoni békeszerződés megalkotása és a revízió útja” (Bp. 1938) c. munkájában megkísérelte nagy vonalakban felvázolni a kérdés történetét. A szerző — miután levéltári anyag nem állt rendelkezésére — az erről szóló fejezetét a valóságtól elrugaszkodott sajtóra alapozta, ezért fejtetései hiányosak, sok esetben túlzottak és tévesek. Ez utóbbi vonatkozik számos értékelő megállapítására is. A francia külügyi levéltár megnyitásaig — a prágai levéltárban meglévő iratok mellett — a legfontosabb forrást a Magyar Külügyminisztérium által 1939-ben publikált *Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary I.* (Bp. 1939) című kötet volt. A forráskiadvány — néhány esetet kivéve — megbízhatóan rögzíti az eseményeket. A kötet, noha a dokumentumok válogatásánál egy bizonyos tendencia érvényesült, (a revízió jogosságának a bizonyítása) ma is — amikor a francia levéltár már hozzáférhetővé vált — nélkülözhetetlen a téma feldolgozásához, a francia levéltári anyag egyoldalúságának a kiküszöböléséhez. A *Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary I.* alapján írta meg 1941-ben Mario Toscano a *L'accordo revizionista franco-ungherese del 1920* (Politica fasc. CXLII—CXLV. 1941) című tanulmányát. A francia—magyar tárgyalások rekonstruálásával a szerző bizonyítani kívánta azt, hogy a békeszerződés revíziójának a szükségességét a franciák is már 1920-ban elismerték. E tanulmány bővebb és átdolgozott változata 1963-ban a *Pagini di Storia Diplomatica Contemporanea II.* (Milano. 1963). *Le origin della Piccola Intesa* című fejezetben jelent meg. Sajnálatos, hogy a szerző, aki, mint ismeretes, részt vett az olasz külügyminisztérium anyagának publikálásában — oly kevésbé használta fel a témára vonatkozó olasz iratokat. (Összesen öt dokumentumot dolgozott fel.) Így a Toscano által felvázolt

mind a korabeli sajtóban, mind pedig a diplomáciai körökben messzemenően felnagyították az eseményt: a világsajtó hónapokon keresztül cikkezett a francia—magyar titkos gazdasági és politikai egyezményekről. A diplomaták Budapes-

kép hiányos és egyoldalú. A szerző ezt maga is érezte, amikor hangsúlyozta, hogy a kérdés komplex feltárásához a francia levéltár nélkülözhetetlen. A francia—magyar tárgyalások első marxista feldolgozását „Az ellenforradalom Magyarországon 1919—21” (Bp. 1953) forráskiadványhoz Nemes Dezső által írt előszavában találjuk. A szerző a Papers-ben publikált és az Országos Levéltárban meglévő iratok alapján tárgyalja a nyugati tőke magyarországi behatolását és ezzel kapcsolatban részletesen kitér a magyar—francia tárgyalásokra, bemutatja azok hátterét s kudarcának okait. A francia—magyar gazdasági tárgyalások beható elemzését adja *Berend T. Iván és Ránki György*: „Magyarország gazdasága az első világháború után 1919—29.” (Bp. 1966) című könyve. *Ádám Magda*: „Magyarország és a kisantant a harmincas években” (Bp. 1968) című monográfiájában külön fejezetet szentelt a kisantant megalakulásának. A szövegség létrejöttének okait elemezve, részletesen kitér a magyar—francia tárgyalásokra. Felveti azt a gondolatot, hogy a kisantantot Franciaország akarata ellenére hozták létre, és kezdetben francia-ellenes éle volt. Ugyanabban az évben jelent meg *E. Campus*: „Mica Inteleger” (Bukarest. 1974) című monográfiája, amely a kérdés történetéhez jelentős új részleteket szolgál. A francia—magyar tárgyalásokat ismertetve a szerző is arra a következtetésre jut, hogy a kisantantot nem Franciaország hozta létre. *Karsai Elek*: „Számjeltáviratok valamennyi magyar királyi követségnek” (Bp. 1969) című forráskiadványában a Papersben e kérdésre vonatkozó számos dokumentumot tett közzé, amelyeket értelmező lőbjegyzetekkel látott el. Munkája segítséget jelent a kérdéssel foglalkozó magyar kutatók számára. *A. Jazkova*: „Malaja Antanta” v. jevropejszkij politike, 1918—1925 (Moszkva, 1974) című monográfiájában vázlatosan kitért a magyar—francia tárgyalásokra. Könyve — noha a korábbi munkákhoz viszonyítva sokkal árnyaltabban tárgyalja a kisantantot — megalakulását változatlanul a nyugati imperialistáknak tulajdonítja. *Juhász Gyula*: „Magyarország külpolitikája 1919—1945” (Bp. 1, kiadás 1969. 2. kiadás 1975) című könyve Magyarország külpolitikáját ismertetve jelentős figyelmet szentel a francia—magyar tárgyalásoknak, kimutatja azok hatását Franciaország szövetségeire. A francia—magyar közeledésnek Csehszlovákiára gyakorolt hatásával foglalkozik *S. Osuský*: „Malá Dohoda” (Praha. 1933), *F. Peroutka*: „Budoványi Státu I, II.”, *D. Perman*: „The Shaping of the Czechoslovak State” (Leiden. 1962), *A. Gajanová*: „ČSR a středoevropská politika velmoci 1918—1938” (Praha. 1967), *Boros Ferenc*: „Magyar—csehszlovák kapcsolatok 1918—1921-ben” (Bp. 1970) című munkája. A fenti szerzők közül azonban egyedül Boros Ferenc mutatott rá a kisantant francia-ellenes élére és Franciaország kisantantellenes politikájára. E gondolat diplomatikus megfogalmazást nyert, *E. Beneš*: „Problémy nové Evropy” (Praha. 1924) című művében is. Franciaország új orientációjának Jugoszláviára gyakorolt hatásáról ír *V. Vinaver*: „Jugoslavija i Madarsko 1918—1933” (Beograd. 1971). A francia munkák: *A. Mousset*: „La Petite Entente” (Paris. 1923), *A. Cosma*: „La Petite Entente” (Paris, k. é. n.), *B. Saritch*: „La Petite Entente de Paix en Europe” (Paris. 1933), *J. Duroselle*: „Histoire diplomatique de 1919 à nos jours” (Paris. 1953) című művek csak érintőlegesen térnek ki a problémára, figyelmen kívül hagyják a kisantant francia-ellenes élet és Franciaország kisantant-ellenes politikáját. Először *B. Michel*: „La Petite Entente et les crises internationales des Années 1930” (Revue d’Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale, janvier 1970) című cikkében utalt arra, hogy a kisantant létrejött a történelmi események véletlen összecsátásának köszönhető (értve ezalatt a francia—magyar tárgyalásokat és a két királypuccsot). Ezzel szemben *O. Carmi*: „La Grande-Bretagne et la Petite Entente” (Genève. 1972) elismeri, hogy a fenti események szerepet játszottak a kisantant létrejöttében. De csak azzal, hogy meggyorsították az embrio megszületését. A kisantant létrejöttét szükségszerűnek tartja. A francia levéltári anyag felhasználásával elsőnek *P. Renouvin*: „Aux origines de la Petite Entente, les hésitations de la politique française dans l’été 1920” (Etudes Européennes, Mélanges offerts à Victor L. Tapié. Publication de la Sorbonne, Serie „Etudes”. Paris. 1973) című tanulmányában mutatta be a Qui d’Orsay új külpolitikai törekvéseit, a Magyarországgal és a kisantanttal kapcsolatos legfontosabb vonatkozásait. A szerző álláspontja szerint a francia levéltári dokumentumok nem teszik lehetővé annak az eldöntését, hogy Franciaországnak Magyarországgal kapcsolatos politikájától való tényleges félelem, vagy e veszély tudatos felnagytása hívta életre a kisantantot. Azt viszont határozottan állítja, hogy Millerand elvben nem ellenezte a kisantant megalakítását. A rövid ideig tartó szembenállása taktikai jellegű volt, a lengyel eseményekkel függött össze. Az általunk által tanulmányozott francia és csehszlovák levéltári dokumentumok nem támasztják alá ezt az álláspontot. Azt bizonyítják, hogy Millerand: 1. nemcsak augusztus végén nem értett egyet a kisantant megalakításával, hanem hatalomra kerülésének pillanatától kezdve;

ten és Párizsban hivatalosan tiltakoztak a béke felrugasát jelentő szerződések ellen. Hosszú ideig a történetírás is erős bizonytalanságot mutatott e kérdésben. Az 1927-ben közzétett néhány, az összefüggéseiből kiragadott irattól eltekintve¹⁶ a kérdés tisztázásának lehetőségét a Magyar Külügyminisztérium által 1939-ben publikált forráskiadvány nyújtotta.¹⁷ Az ebben közzétett dokumentumok — noha az egyes események általában (néhány esetet kivéve) korrektil adják vissza — a kérdés egészét illetően természetesen mégis egyenetlenséget, olykor torz képet nyújtanak. A Quai d'Orsay ma már hozzáférhető dokumentumanyaga lehetővé teszi az események teljesebb és hitelesebb ábrázolását.¹⁸

Ki kezdeményezte a magyar—francia tárgyalásokat? Mire vonatkoztak és miben állapodtak meg a tárgyaló felek?

1920 februárjában — röviddel Millerand hatalomra kerülése után — Franciaország és Magyarország kapcsolatában fordulat következett be. A Quai d'Orsay új vezetői felismerték Magyarország fontosságát közép-európai terveik számára,¹⁹ Magyarországon pedig az a külpolitikai koncepció kerekedett felül, amely az ország boldogulását a francia orientációban látta. Ez a változás természetesen nem független az előbbtől. A frankofil csoport ugyanis már jóval koráb-

2. szembenállása nem taktikai hanem elvi megfontolásból fakadt, a dunakonföderációs tervvel volt összefüggésben.

A magyar—francia tárgyalások nemzetközi összefüggéseinek megértéséhez fontos részleteket nyújt *Berend T. Iván—Ránki György*: „Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19—20. században” (Bp. 1969), *Zsigmond László*: „A német imperializmus és militarizmus újjáéledésének nemzetközi tényezői 1918—1923” (Bp. 1961), *Kerekes Lajos*: „Az Osztrák Köztársaság külpolitikája 1918—1922” (doktori értekezés).

¹⁶1927. szept. 28-án a Magyarság 1920. ápr. 15-i keltezésű francianyevű jegyzéket s egy térképet tett közzé. Az irat, amelyet Paléologue és Baker — a határmegállapító bizottság angol tagja — írt alá, a trianoni határok módosítását, az etnográfiai határok visszaállítását tanácsolta. A jegyzéket állítólag 1920-ban Paléologue juttatta el Simonyi-Semadam magyar miniszterelnöknek. 1927. szept. 30-án. Paléologue volt külügyi főtisztár cáfolta ezeket az állításokat, a nyilatkozatot hamisítványnak bélyegezte. Simonyi-Semadam, Apponyi és Halmos (az 1920-as francia—magyar tárgyalások résztvevői) ugyancsak kétségbe vonták a jegyzék hitelességét. A francia kormány erőteljes tiltakozására Bethlen — aki nem azonosította magát a Magyarság cikkével — közzé tette az MTI által a valódi francia nyilatkozatot, Fouchet 1920. jún. 24-i jegyzékét. Bethlen István az Egységes Pártban 1927. okt. 8-án tartott beszédében hangsúlyozta, hogy a franciák 1920-ban készek voltak revideálni a békeszerződést. Bethlen István beszédei és írásai II. köt. Bp. 1933. 191. A világsajtó középpontjába — akárcsak hét évvel ezelőtt — a francia-magyar egyezmény került. Magyarország szomszédai ez alkalommal azonban jobbnak látták az egyezményt most már nem létezőnek minősíteni. Az incidens mögött bel- és külpolitikai törekvések húzódtak meg. Az ellenzék kényszeríteni akarta Bethlent, hogy határozottabban lépjen fel a revízióért. Fokozni kívánta a Rothermere-akció miatt amúgy is meglévő angol—francia feszültséget. Az 1927-es incidensről a francia külügyi levéltárban a H. vol. 62-ben sok komoly forrásértékkel bíró irat van. Itt, közülük, csak néhány legjelentősebb dokumentumra utalok. Feljegyzés Paléologue telefonközléséről 1927. szept. 30. Rivière budapesti francia követ táviratai: 1927. szept. 30., okt. 6., okt. 16., okt. 19., okt. 22.; Charles Roux prágai francia követ táviratai: 1927. okt. 2., okt. 7., okt. 14.

¹⁷Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary. vol. I. Bp. 1938 (a továbbiakban PDH).

¹⁸A francia—magyar tárgyalásokról a Quai d'Orsay-n hatalmas anyag található. AD. Europe 1918—29. H. vol. 47, 58, 59, 62.

¹⁹A francia külügyminisztérium egyik feljegyzésében ezzel kapcsolatban az alábbi sorok olvashatók: „La Hongrie est donc amenée de chercher un soutien à l'extérieur. La chose est si évidente que la Grande-Bretagne, la France et l'Italie s'efforcent ou se sont efforcées, depuis quelques mois de prendre dans ce pays une influence dominante. Il ne faut pas oublier l'Allemagne déchue, mais qui continue à veiller dans l'ombre et s'entend déjà secrètement avec l'Italie. La puissance qui dominera la Hongrie possédera la clef vunte de l'Europe Centrale.” AD. Europe 1918—29. H. vol. 60. f. 140—149. Fouchet feljegyzése 1920. dec. 11.

ban, a béketárgyalások előtt s alatt kapcsolatban volt azokkal a francia körökkel, amelyek a hatalom átvételére készültek. A magyar békedelegáció kiküldetésének halogatása,²⁰ a békefeltételek totális visszautasítása mögött az a törekvés húzódtott, hogy kivárvák a januári választásokat, amelyekhez nagy reményeket fűztek. S amikor a francia választások után az őrsgváltás bekövetkezett, s nyilvánvaló volt, hogy a remények beigazolódnak, Budapesten készek voltak az egyértelmű francia orientációra.²¹ Készek voltak erre annál is inkább, mert csalódottan kellett tudomásul venniük, hogy Nagy-Britannia külpolitikájában felülkerekedett a Foreign Office vonal, amely kezdettől fogva helytelenítette Lloyd George és a Lordok Háza magatartását, magyarbarát politikáját, s a győztes utódállamok érdekeit védte.

A francia és a brit politikában bekövetkezett fent ismertetett változások hatására egyre több magyar politikus lett franciabarát. A francia vonal fő képviselője Teleki Pál, Csáky Imre és Halmos Károly volt. Tevékenységüknek köszönhető, hogy az angol orientációjú Horthy Miklós — ha lassan is — végül elfogadta elképzelésüket, támogatta a magyar—francia közeledést. Ez tette később az addig franciaellenes beállítottságú Apponyi Albert is. Különösen megerősödött ez a vonal Teleki Pál külügyminiszteri székbe kerülésével (1920 április). Ezt követően a két állam közeledése kormány szinten is megindult. A francia—magyar tárgyalások parallel folytak Párizsban és Budapesten.

Az első irat, amely e problémakörre vonatkozott, 1920. január 5-én — tehát Millerand hatalomra kerülése előtt — kelt. *A magyar kérdés és a francia érdekek* címet viselő diplomáciai okmány a Quai d'Orsay belső használatára készült. A feljegyzés még erősen tükrözi azt a kettősséget, amely Franciaország dunai politikáját jellemezte, magán viseli az útkeresés és az ingadozás jegyeit. A dokumentum tartalma és keltezésének időpontja nyilvánvalóvá teszi, hogy Párizsban már Millerandék hatalomra kerülése előtt fontolgatták, hogy hogyan lehetne francia vezetés alatt visszaállítani a dunai egységet. Meddig lehet elmenni, hogy ne kerüljenek szembe háborús szövetségeseikkel, illetve az adott *status quo*-val? Vagyis, hogy Párizsban már Millerand előtt is felvetődött a Magyarországgal kapcsolatos politika módosításának szükségessége. Ez az irat már körvonalazta, sejtette azokat a változásokat, amelyek később — Millerand és Paléologue hatalomra kerülésével — bekövetkeztek. Az ismeretlen szerző Magyarország helyzetét, múltját és jövőjét a közép-európai gazdasági és politikai helyzet összefüggéseiben vizsgálja. Rámutat fontosságára is e térség egyensúlya és talpraállítása szempontjából. Hangsúlyozza, hogy a Prága, Belgrád és Bécs között tervezett gazdasági együttműködésbe Magyarországot is be kell vonni. Felsorolja a tennivalókat, melyek gazdasági rekonstrukciójához szükségeltetnek. Utal arra, hogy a köztársasági államforma lenne a legcélszerűbb, s kiemeli a brit konkurencia elleni harc szükségességét. Leszögezi, hogy: „A Budapesten meglévő kereskedelmi és bankszervezet túl nagy a mostani Magyarországnak, *de megfelelő méretű egy új dunai—balkáni Európa számára*. Nem kell más, mint oda behatolnunk, s ezt — ha akarjuk — minden nehézség nélkül meg is tehetjük.”²²

²⁰ A magyar kormány csak többszöri felszólítás után küldte Párizsba a békedelegációt.

²¹ Magyarországnak eddig nem volt határozott külpolitikai irányvonala. Több ország Anglia, Olaszország és Románia felé próbálkozott. Az első helyen azonban Nagy-Britannia állt.

²² AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 4—9. A francia külügyminisztérium feljegyzése. *A magyar kérdés és Franciaország érdekei*. 1920. jan. 5.

A másik, Magyarországgal kapcsolatos dokumentum két hónappal később, március 6-án kelt, Millerand aláírásával.²³ Ez az irat szintén az előbb említett kettősség jegyeit viseli magán, amely — különösen a kezdeti időszakban — a francia miniszterelnök Duna-medencei politikáját is jellemezte. Az átirat azokat az instrukciókat tartalmazza, amelyeket Millerand a Magyarországra újonnan kinevezett főmegbízottnak adott. A francia diplomácia vezetői elsődleges feladatuknak tartották egy megfelelő, komoly tapasztalatokkal rendelkező diplomata Budapestre küldését. Franciaországnak ugyanis — Angliától és Olaszországtól eltérően — Magyarországon nem volt főmegbízottja. A budapesti Főbiztosság élén — titkári rangban, ügyvivői minőségben — a hivatalnok típusú Fouchet állott. 1920 március elején Millerand az addig betöltetlen főmegbízotti posztra a komoly diplomáciai múlttal és gyakorlattal rendelkező Doulcet-t nevezte ki. (Az említett utasítások tehát neki szóltak.) Millerand az alábbi feladatokkal bízta meg Doulcet-t. Tegyen meg mindent a békefeltételek elfogadtatására. Franciaország érdekeinek és jogainak feláldozása nélkül működjön együtt a Nagy Antant ottani képviselőivel. Támogassa a szomszéd államok érdekeit, ha azok nem veszélyeztetik Franciaország Magyarországgal kapcsolatos politikáját. A jogos és ésszerű követeléseket ne utasítsa vissza. Akadályozza meg Lengyelország budapesti képviselőjének magyarbarát politikáját, francia vonaltól eltérő ténykedését. Építsen ki kapcsolatot a szomszéd államokban levő francia diplomatákkal. Segítse elő Magyarország és a szomszéd államok együttműködését. Erősítse a francia—magyar kulturális kapcsolatokat. Az irat befejező része utal arra, hogy Franciaország meg akarja javítani kapcsolatait Magyarországgal, helyre kívánja állítani a Monarchiabeli utódállamok közötti egységet. Kifejti a francia álláspontot is Magyarország államformáját illetően. Eszerint a demokratikus Magyarország jelentené a legnagyobb biztosítékot az agresszív nacionalizmus visszatérése ellen. Ám ha a magyarok a monarchia megtartása mellett döntenek, ezt — lévén, hogy az ország belügyeibe nem akarnak beavatkozni — tudomásul veszik. A Habsburg-restaurációt azonban a közép-európai béke fenntartása érdekében ellenzik.²⁴

Doulcet magyarországi kiküldetésére azonban nem került sor. Funkcióját 1920 májusától az eddigi ügyvivő, Fouchet töltötte be. Miért állt el Millerand eredeti tervétől? Dokumentumok híján a választ abban a tényben kereshetjük, hogy Doulcet a Bertholot-féle csoporthoz tartozott, amely csoport nem osztotta a Quai d'Orsay új politikai vezetőinek nézeteit. Eme feltevésünket alátámasztja az a tény is, hogy Doulcet magyarországi kiküldetésére egy évvel később, 1921 novemberében mégis sor került, amikor is a Millerand-féle külpolitikai koncepció teljesen megbukott, s Fouchet-t akinek tevékenysége ellen a szomszéd államok is többször tiltakoztak, hazarendelték.²⁵

Az első francia—magyar megbeszélés a magyar fél kezdeményezésére 1920. március 17-én zajlott le. Halmos Károly — a magyar béke delegáció tagja — kormány megbízásából felkereste Paléologue-ot, és az alábbi javaslatokat terjesztette eléje: változtassa meg Franciaország Magyarországgal kapcsolatos politikáját; támogassa a francia—magyar együttműködési tervet; segítse elő Magyarország és a szomszéd államok közötti tárgyalásokat, a gazdasági és politikai kérdé-

²³ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 14—17. Millerand átirata Doulcetnek. 1920. márc. 6.

²⁴ Uo.

²⁵ Fouchet tevékenységével rendkívüli módon elégedetlenek voltak Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia budapesti képviselői. Archiv ministerstva zahraničních věci (a továbbiakban: AMZV.) P. Z. Budapest. Lejhanec jelentése Benešnek 1921. nov. 25.

sek rendezését.²⁶ Paléologue megértéssel fogadta a magyar kezdeményezést, hiszen az eléje terjesztett javaslatok nagyszerűen beleillettek a Duna-medencére vonatkozó koncepciójába. A javaslatokat Millerand-nal megtárgyalva kapcsolatba lépett a magyar béke delegáció Párizsban maradt többi tagjával: Csáky Imrével, Teleki Pállal és Láng Boldizsárral. Mint ismeretes ugyanis, Apponyi, a béke delegáció elnöke a békefeltételek aláírását megtagadta s hazautazott, a delegáció számos tagja azonban Párizsban maradt. Eme első, puhatolódzó megbeszéléseken a magyar fél körvonalazta Magyarország gazdasági és politikai helyzetét, gazdasági rekonstrukciójára vonatkozó tervét, amelyet külső segítséggel kívánnak megvalósítani — nem mulasztva el megemlíteni Nagy-Britannia és Olaszország ilyen irányú érdeklődését —, s kormánya elhatározását, mely szerint a kérdés megoldásánál Franciaországot kívánják előnyben részesíteni. A külügyi főtitkár a maga részéről nagy vonalakban ismertette az egységes dunai blokkra vonatkozó tervet, s a Magyarországnak ebben szánt szerepet. Felvázolta a francia kormány gazdasági elképzeléseit, melyek értelmében a francia tőkés csoportok segítséget nyújtanak Magyarországnak gazdasági rekonstrukciójához. A francia kormány közreműködésével létrehozandó gazdasági egyezmény élvezője francia részről a Schneider-Creusot cég lenne. Már az első párizsi megbeszéléseken szóba került a területi revízió kérdése is. Paléologue — noha hangsúlyozta, hogy ez lesz a legnehezebb kérdés²⁷ — kész volt a szintiszta magyar peremmenti területek visszatolásáról tárgyalni.²⁸

Ezt követően a magyar delegáció Budapestre utazott, hogy tájékoztassa kormányát az első megbeszélés eredményeiről s eligazítást kérjen a továbbiakhoz. Hazaérkeztek után találkoztak Horthyval. A kormányzó megértéssel fogadta a francia—magyar együttműködésre vonatkozó tervet.²⁹ Tanácskozára hívta össze a kormány és a béke delegáció Budapesten tartózkodó tagjait, ahol megvitatták az általános helyzetet, az új orientáció lehetőségét s a francia kormány gazdasági és politikai tervét. A tanácskozás résztvevői a francia javaslatok elfogadása mellett döntöttek. Elhatározták a folyamatban levő angol gazdasági tárgyalások felfüggesztését; a Dunahajózási egyezmény megkötésére Londonba induló magyar delegációt az utolsó pillanatban visszatartották;³⁰ sürgették a francia—magyar gazdasági tárgyalások mielőbbi megkezdését, melyekbe egy budapesti kereskedelmi kikötő megépítése is bennfoglaltassék;³¹ elhatározták továbbá a franciaellenes sajtótámadások beszüntetését, s az ezt célzó cenzúra bevezetését, valamint a nagy tervek végrehajtására alkalmas kormány megalakítását.³²

Ám az új külpolitikai orientációra való áttérés nem bizonyult könnyű feladatnak. Mind a politikai körökben, mind a közvéleményben erős franciaellenes hangulat uralkodott; Franciaországnak tulajdonították ugyanis a gyűlölt békeszerződést, s Nagy-Britannia és Olaszország budapesti főmegbízottja — Hohler és Cerrutti — tudatosan szították is ezt a hangulatot.

²⁶ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 78—79. Feljegyzés Paléologue és Halmos megbeszéléséről 1920. ápr. 13.

²⁷ PDH. dok. 236. 243—244. l.

²⁸ Halmos ápr. 23-i memorandumának tárgyalási alapul való elfogadása ezt jelentette.

²⁹ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 61—62. Fouchet távirata Millerandnak 1920. ápr. 5. Uo. f. Fouchet távirata Millerandnak 1920. ápr. 9.

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² Uo.

Fouchet budapesti francia főmegbízott a Quai d'Orsay-nak küldött jelentéseiben részletesen beszámolt az országban levő franciagyűlöletről, angol és olasz kollégáinak ebben játszott szerepéről, ama törekvéseikről, hogy Magyarországot brit illetve olasz befolyás alá vonják.³³ Fouchet már ügyvivő korában sokat munkálkodott a francia—magyar kapcsolatokat megjavításán.³⁴ A Quai d'Orsay instrukciói alapján igyekezett előkészíteni a talajt a létrehozandó megegyezés számára.³⁵ Csendesíteni törekedett a franciaellenességet, amely kormánykörökben, a sajtóban, és a közvéleményben is egyre nyitabb és élesebb formát öltött.³⁶ Szoros kapcsolatot teremtett a magyar arisztokráciával, mindenekelőtt József főherceggel, akit mindenáron a magyar trónra kívánt ültetni,³⁷ valamint Apponyi Alberttel, a béke delegáció elnökével, akit meg kellett nyernie a francia tervek és a békeszerződés aláírása számára. Közeli viszonyba került több felelős politikussal, köztük magával Horthyval is. Április első hetében két alkalommal találkozott a kormányzóval.³⁸ Tárgyalt Simonyi-Semadam miniszterelnökkel, Teleki Pál külügyminiszterrel és Kánya külügyi főtitkárral. A korábban tartózkodó magatartást tanúsító politikusok egyszerre előzékenyek, barátságosak lettek. Valamennyien kifejezték egyetértésüket Magyarország francia orientációjával.³⁹ E tárgyalások során természetesen szóba került a területi revízió kérdése is; Apponyi radikális revíziót,⁴⁰ a miniszterelnök a magyar—lengyel határ létrehozása céljából (amit közös francia—magyar érdeknek tartott) népszavazást kért az északi megyékben, melytől Kárpát-Ukrajna és Kelet-Szlovákia visszacsatolását várta.⁴¹

Simonyi-Semadam álláspontjának mérlegelését javasolta Millerand-nak, „mert ha Franciaország meg akarja szerezni azokat a hallatlan gazdasági előnyöket, amelyek Magyarországon kínálkoznak — hangzik jelentése —, meg kell adni azokat a nem nagyon jelentős politikai koncessziókat. Egy gesztus Franciaország részéről ebben a pillanatban igen hasznos lenne.”⁴² Ezekben a napokban Franciaország budapesti képviselője több jelentést küldött a Quai d'Orsay-ra. Beszámolt a magyar kormányban az új politikai orientáció érdekében kifejtett erőfeszítéseiről, azok kézzelfogható eredményeiről, s arról, hogy a Franciaország elleni sajtótámadások teljessé megszüntek: a cikkeket és közleményeket — a sajtófőnök utasítására — megjelentetésük előtt neki bemutatják. Arról, hogy a *Pester Lloyd*-ban Bethlen István tollából franciabarát cikk jelent meg, melynek

³³ Uo.

³⁴ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 67—71. Fouchet jelentése Millerandnak. 1920. ápr. 28.

³⁵ A magyarbarát hírében álló Fouchet a Magyarországgal való megegyezést még komoly engedmények árán is fontosnak tartotta.

³⁶ Árpilis végén már megelégedéssel számolt be Millerand-nak a franciaellenes hangulat csökkenéséről. AD. Europe 1918—29. f. 101—106. Fouchet jelentései Millerandnak 1920. ápr. 23.

³⁷ Franciaország hivatalos álláspontjával szemben Fouchet támogatta József főherceget a magyar trón megszerzése érdekében kifejtett sokirányú ténykedésében. József főherceg ugyanis a franciák segítségével akarta megelőzni unokatestvérét, IV. Károlyt, és minél előbb elfoglalni a trónt. Erről a francia körökkel több alkalommal tárgyalt. AD. Europe 1918—29. H. vol. 60. f. 90—97. Fouchet jelentése Millerandnak 1920. nov. 6.

³⁸ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 101—106. Fouchet távirata Millerandnak 1920. ápr. 23. Uo. f. 72—73. Fouchet távirata Millerandnak 1920. ápr. 10.

³⁹ 1920 tavaszán Apponyi esélyes volt a miniszterelnöki székre. Jelölését támogatták az angolok és kezdetben a franciák is. A francia kormány azonban, miután megtudták, hogy szoros kapcsolatban van Hohlerrel is, — Teleki javára döntött.

⁴⁰ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 67—71. Fouchet jelentése Millerandnak 1920. ápr. 28.

⁴¹ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 72—73. Fouchet távirata Millerandnak 1920. ápr. 10.

⁴² Uo.

szerzője nyíltan állást foglalt a francia—magyar közeledés mellett.⁴³ Arról továbbá, hogy komoly előkészületek folynak a franciabarát kormány megalakítására. Az új kormányból ki fogják hagyni az angol orientáció híveit, így mindenekelőtt Korányi pénzügyminisztert, aki ígéretekkel és megállapodásokkal már lekötötte magát az angolok mellett. A kormány élére Apponyi vagy Teleki, a külügyminiszteri székbe Csáky kerülne. Az utóbbi kettő — Fouchet szerint — az új politikai vonal őszinte képviselője, s ezért Franciaország szempontjából a legmegfelelőbb, az előbbi azonban nem. Noha Apponyi is a francia orientáció hívének mutatja magát, bizalmas értesülései vannak arról, hogy ez nem őszinte. Felhívta Millerand figyelmét arra, hogy az ízig-vérig németbarát politikus kétszínű játékot űz: az angolok és franciák között lavíroz, de igazából az előbbieket oldalán áll. A revízióról irreális tervei vannak. Izzó gyűlölettel viseltetik a szomszéd államok iránt. Egyszóval nem posszibilis, nem alkalmas személy a Duna-medencei megbékélésre vonatkozó francia tervek megvalósításához. A miniszterelnöksége már csak azért sem lenne kívánatos, mert a szomszéd államok ebbe nem nyugodnának bele. Budapesti képviselőik már tiltakoztak az ilyesfajta kombinációk ellen.⁴⁴

Az elkövetkező hetekben Fouchet a franciabarát kormány megalakításának támogatását tartotta elsőrendű feladatának, mert — szavait idézve — „a nagy elhatározások megvalósítása ezen fog múlni”.⁴⁵

Közben Párizsban — a francia—magyar tárgyalások második színhelyén — is komoly előrelépés történt. Április 12-én Halmos térképekkel, tervekkel, javaslatokkal, valamint Horthy személyes üzenetével visszatért a francia fővárosba. Másnap felkereste Paléologue-ot s tolmácsolta neki a kormányzó üzenetét s francia kormányhoz. Eszerint Horthy elfogadja és támogatja Magyarország franciabarát politikáját; kész a kitűzött politikai programot teljes tekintélyét latba vetve támogatni, s minden erejét e politika szolgálatába állítani; reméli, hogy a magyar—francia megegyezés keretén belül rövid idő alatt létrehozható lesz az 500 000 főt számláló bátor és hűséges katonákból álló egységes hadsereg.⁴⁶ Halmos megemlítette még, hogy Horthy elsőrendű feladatának tekinti a franciabarát kormány megalakítását. A miniszterelnöki tisztségre Apponyit szemelték ki, aki ezt vállalja is azzal a feltétellel, hogy Franciaország bizalommal lesz vele szemben. Szóvá tette továbbá a területi revízió kérdését is. A kérdést sajátos — a budapesti instrukcióktól eltérő — módon vetette fel. Franciaországtól ugyanis nem határkorrekciót kért, hanem támogatást ahhoz, hogy a problémát az érdekeltek egymás között rendezzék.⁴⁷ Végül átadta a magyar kormány gazdasági együttműködésre vonatkozó javaslatát.⁴⁸

Paléologue megértéssel fogadta Horthy üzenetét és a gazdasági programot. Nem emelt kifogást Apponyi jelölése ellen sem. Utalt arra, hogy Telekit szívesen

⁴³ A cikk 1920. ápr. 20-án jelent meg és nagy meglepetést keltett. Sajtóvitát azonban nem váltott ki, a kormány ezt megakadályozta.

⁴⁴ AMZV. PZ Budapest 424. Lejhanec jelentése Benešnek. Archivio Storico del Ministero degli Affari Esteri (a továbbiakban ASME.) Ungheria 1920 pacco 1741 Telegrammi in portenza N. 487. Sforza távirata a bukaresti olasz követnek. 1920. febr. 17.

⁴⁵ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 72—73. Fouchet távirata Millerandnak 1920. ápr. 10. A júniusban megalakult kormány a francia elképzeléseknek megfelelt. Miniszterelnök Teleki Pál, külügyminiszter Csáky Imre lett.

⁴⁶ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 178—79. Feljegyzés Paléologue és Halmos megbeszéléséről. 1920. ápr. 13.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo.

látná a külügyminiszteri székben.⁴⁹ Paléologue kérésére Halmos április 15-én felkereste Saint-Sauveur grófot, a Schneider-Creusot cég igazgatóját, és megtárgyalta vele a gazdasági programot. Elvben valamennyi kérdésben megállapodtak.⁵⁰

Április 16-án Halmost fogadta Millerand. A megbeszélés baráti légkörben zajlott le. Részleteiben megtárgyalták a tervezett gazdasági egyezményt, melynek aláírását április végére tűzték ki. A francia miniszterelnök megígérte, hogy a végleges békefeltételek átadását elhalasztják.⁵¹

Halmos egyhetes párizsi tartózkodása alatt jelentős eredményeket ért el. Lényegében megegyezett a Schneider-Creusot céggel, sikerült áthidalnia a politikai jellegű ellentéteket, biztosítani a francia fél támogatását bizonyos határkiigazításhoz. Elérkezett az előzetes megállapodás aláírásának időpontja. Halmos kérte az erre kijelölt személyek Párizsba küldését.⁵² Az április végére tervezett aláírásra azonban nem került sor. A francia—magyar tárgyalások megtorpantak. A francia fél halogatni kezdte az aláírást, húzta az időt. Millerand „elfoglaltsága” miatt nem fogadta az időközben Párizsba érkező Bethlent és Csákyt. Paléologue — arra hivatkozva, hogy egy sor kérdés még tisztázásra vár — halogatta a tárgyalások folytatását.

Miért torpant meg a Quai d'Orsay? Mi tette egyszerre olyan elfoglalttá Millerandot, és mi zavarta Paléologue tisztárlátását? Mindenekelőtt a magyar kormány április 23-i memoranduma. A memorandum és a hozzá csatolt térkép ugyanis — amelyet a magyar kormány Bethlenen keresztül eljuttatott a francia külügyminisztériumba — a francia orientáció, a gazdasági kocsessiók, a szomszéd államokkal való megegyezés vagy akár csak egy *modus vivendi* létrehozása fejében az alábbi területek visszacsatolását kérte: Pozsonyot és környékét, Kelet-Szlovákiát, Csallóközt, Kárpát-Ukrajnát, a magyar Kisalföldet, Nógrád és Hont megye ama részeit, amelyek Budapest stratégiai biztosításához nélkülözhetetlenek, Bácska északi részét egészen a Ferenc József-csatornáig, Bácska vitatott sarkát s Bánát német részét. Ezenkívül területi autonómiát az erdélyi magyarok és szászok számára; Nyugat-Magyarország és Bánát lakosságának jogot a népszavazásra, hogy dönthessenek, hova akarnak tartozni: Ausztriához, Magyarországhoz, Jugoszláviához vagy Romániához. Végül pedig a békefeltételek katonai döntéseinek módosítását.⁵³

A memorandum tartalma világosan bizonyítja, hogy a magyar kormány 1920 tavaszán sem volt képes ésszerű kompromisszumra, hogy Magyarország külpolitikáját továbbra is az Apponyi-féle irreális törekvések határozták meg, amelyek ésszerűtlenségére Lloyd George is utal visszaemlékezéseiben, megállapítván, hogy a magyar delegáció sokkal nagyobb eredményt ért volna el, ha a gyakorlatban már megvalósult területi változások totális visszautasítása helyett erőfeszítéseit egyes határkérdésekre összpontosítja — ahogy ezt a többi delegáció is tette —, amivel bizonyos határkorrekciókat el is érhetett volna.⁵⁴

⁴⁹ PDII. 218. dok. 230. l. Halmos az alábbiakat jelentette erről: „Conversation with Paléologue took place in a cordial and encouraging tone. I outlined the political and economic situation. He seemed satisfied and stated that we can count on the good-will of the French.” Halmos április 17-én ismét találkozott Paléologue-gal. Lásd: PDH. 236. dok. 243—244.

⁵⁰ PDH. 224. dok. 234.

⁵¹ PDII. 227. dok. 238.

⁵² PDH. 239. dok. 249. l. 249. dok. 238.

⁵³ PDH. 242, 242/a dok. 250—254.

⁵⁴ *Lloyd George: The truth about the Peace Treaties.* vol II, 172. London, 1938.

Az április 23-i memorandumban rögzített követelések elfogadhatatlanok voltak a francia kormány számára.

A Quai d'Orsay magyar politikájában bekövetkezett megtorpanás másik oka a Schneider-Creusot cég ingadozása volt. Noha a cég igazgatója, Saint-Sauveur gróf elvileg megegyezett Halmossal, április végén mégis habozni kezdett. Szigorúan mérlegelte a magyar elképzelések eshetőségeit.⁵⁵ Ingadozása minden bizonnyal összefüggött a magyar kormány április 23-i memorandumával, annak a Qui d'Orsay-ra gyakorolt hatásával: a kör tehát itt is bezárult, s a magyar—francia tárgyalások zsákutcába jutottak. A memorandumot a francia kormány még tárgyalási alapnak sem fogadta el.

Halmos, aki nem értett egyet az említett memorandum tartalmával, Budapest hozzájárulása nélkül április 23-án újabb jegyzéket adott át Paléologue-nak, melyben összefoglalta az eddigi tárgyalások eredményeit, rögzítette a területi követeléseket. Ennek értelmében a zárt magyar lakta területek visszacsatolását kérte, Kárpát-Ukrajnára pedig népszavazást. Paléologue a Halmos-féle memorandumot fogadta el tárgyalási alapnak.⁵⁶ A későbbiek folyamán azonban a magyar kormány több alkalommal megkísérelte, hogy a Halmos-féle memorandumot kiegészítse. Ezt tette Bethlen és Csáky is, akik április 28-án érkeztek Párizsba azzal a céllal, hogy a magyar kormány április 23-i memoranduma alapján fejezzék be a tárgyalásokat s írják alá az egyezményt.⁵⁷ Törekvésük azonban eredménytelen volt. Az általuk készített újabb feljegyzést — amely korrigálni, illetve kiegészíteni kívánta a Halmos-féle jegyzéket — Paléologue csak információként vette tudomásul.

A tárgyalások folytatására május 4-én került sor. Dél előtt a magyar delegáció tagjai megbeszélést folytattak a Schneider-Creusot cég igazgatójával, akivel megegyeztek a magyar vasutak bérbeadása kérdésében, délután pedig Paléologue-gal megvitatták az egyezmény politikai részét. A francia külügyi főtitkár bizalmasan közölte a magyar delegáció tagjaival a francia kormány legújabb jegyzékét, amely válasz volt a Halmos-féle memorandumra. Eszerint Franciaország támogatja Magyarországot a békeszerződésben meglévő gazdasági vagy etnikai igazságtalanságok megszüntetésében, s egy olyan szerződés létrejöttében, amely elősegíti Magyarországot és a szomszédok megegyezését. *Feltéve, hogy mindez a béke alapstruktúrájának érintése nélkül történjék.* A tárgyalások során Paléologue több alkalommal hangsúlyozta: Franciaország szilárdan eltökélte, hogy kelet-európai politikájában Magyarországra fog támaszkodni. Sokáig Ausztria és Magyarország között ingadozott, alapos megfontolások után azonban a magyarok mellett döntött. Ennek megfelelően — az adott lehetőségeken belül — gazdaságilag és politikailag erősíteni kívánják Magyarországot. Cserében a magyar kormány franciabarát politikára kötelezi magát, valamint arra, hogy a szomszéd államokkal megegyezik. Ez utóbbi kérdés különösen nagy hangsúlyt kapott az elkövetkező tárgyalásokon, mondhatni azok döntő mozzanatát képezte. A külügyi főtitkár kifejtette: a francia kormánynak meggyőződése, hogy Közép-Európa békéje csak úgy szilárdítható meg, ha az érdekelt nemzetek kölcsönösen megegyeznek, ésszerű és indokolt határkiigazításokban állapodnak meg. Csáky

⁵⁵ Saint-Sauveur a már eldöntött kérdések újbóli tisztázására ápr. 28-án tanácskozást hívott össze. PDH. 225. dok. 268—275.

⁵⁶ PDH. 255/b. dok. 273—274. Uo. 259. dok. 270—284.

⁵⁷ Bethlen és Csáky Párizsba érkezvén, igyekeztek visszaszorítani Halmos tevékenységét. Nem tartották ugyanis a magyar célkitűzésekkel, a radikális revízióra való törekvéssel egyezőknek. Ápr. 23-i memorandumával nem értettek egyet.

és Bethlen a budapesti instrukcióknak megfelelően tisztázni próbálta: a francia kormány milyen módon, milyen eszközökkel kívánja a magyarok szomszédaikkal szembeni követeléseit támogatni. Hogyan tudja kényszeríteni azokat a magyar igények elfogadására? Paléologue azonban igyekezett kitérni az egyenes válaszadás elől. Utalt bizonyos gazdasági eszközökre, amelyeket fel kívánnak használni erre.⁵⁸ A francia külügyi főtítkárnak ugyanis eléggé tisztában volt azzal, hogy ilyen eszközökkel nem rendelkeznek, s az említett gazdasági nyomás eredményeiben maga sem bízott. A tárgyalások végén Paléologue közölte Bethlennel és Csákyval, hogy a végleges békefeltételeket másnap adják át Magyarországnak párizsi képviselőjének, Praznovszkynak. A mellékelt kísérőlevélben utalás történt a békés revízió lehetőségére is.⁵⁹ E levelet a francia kormány érdemének tüntette fel. A levelet ugyanis a Nagykövetek Tanácsa nevében Millerand, az akkori elnök írta alá, ezért a dokumentumot a magyar kormány, a kortársak, de a történészek is elsősorban a francia miniszterelnöknek tulajdonították. Kutatásaink ezt nem támasztják alá. Éppen ellenkezőleg, azt bizonyítják, hogy a levél — Paléologue közlésével és a közhiedelemmel ellentétben — nem Millerand műve. A franciák ugyanis a Nagykövetek Konferenciáján kezdetben nem értettek egyet az említett kérdésre vonatkozó angol, amerikai és olasz javaslattal.⁶⁰

⁵⁸ PDH. 259. dok. 279—284.

⁵⁹ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 112—113. Millerand lettre d'envoi 1920. május 6.

⁶⁰ Millerand a francia—magyar megbeszélések elleni angol tiltakozást azzal utasította vissza, hogy a lettre d'envoi szellemében tárgyal a magyarokkal. A levelet, amely lehetővé teszi a békés revíziót, Anglia és Olaszország kényszerítette Franciaországra. Az ő nyomásukra járult hozzá ehhez a koncesszióhoz. Millerand június 26-án a londoni francia követnek válaszolva az angol tiltakozó jegyzékre az alábbiakat hangsúlyozta: „Nous ne nous engageons pas à corriger les injustices ethniques et économiques, comme vous paraissez le comprendre, mais à prêter nos bons offices aux tentatives d'accord aimable entre la Hongrie et ses voisins, qui auraient pour but de corriger ces injustices dans les conditions indiquées par la lettre d'envoi à laquelle vous pouvez utilement vous reporter. Nous sommes donc strictement dans les limites de ce dernier document, limites qui ont été tracées sur la demande même des anglais et des italiens, car ce sont eux qui ont insisté pour faire mentionner dans la lettre d'envoi la possibilité de la correction des injustices signalées par les commissions de delimitation. Nous avons même plutôt restreint la partie de cette concession, puisque nous pensons de nouveau comme condition de notre appui éventuel qu'il s'agit d'aboutir à un résultat satisfaisant pour les 2 parties.” AD. Europe 1918—29. H. vol. 59. f. 61. Millerand távirata a londoni francia követnek 1920. jún. 26. Több más adat is tanúskodik arról, hogy a kísérőlevél szerzője nem Millerand, hanem Lloyd George és Curzon, akiket az olaszok támogattak. Így a francia kormány 1920. szept. 21-i jegyzéke Angliának, amelyben hangsúlyozza, hogy a Magyarországgal kapcsolatos politikája: „est strictement conforme aux termes mêmes de la Lettre d'Envoi du Traité de Trianon et qui Votre Excellence ne l'ignore pas avaient été rédigés à la demande de la Delegation Britannique.” DBFP. First Series Vol. XII. 244. dok. 286—289. Ugyanezt hangsúlyozza a francia kormány 1920. decemberben kelt feljegyzésében. AD Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 245. A francia külügyminisztérium feljegyzése 1920. dec. 25. Erről tanúskodik az 1920. márc. 8-i londoni konferencia anyaga, melyre L. Nagy Zsuzsa volt szíves felhívni a figyelmemet, amiért köszönetet mondok neki. A konferencián a szövetségesek a békefeltételekre adott magyar választ vitatták meg. Éles vita bontakozott ki Berthelot Franciaország és Curzon Anglia képviselője között. A franciák visszautasították a békefeltételek bármilyen módosítását. Lord Curzon az alábbi javaslatot tette: „Would it not be possible to provide that if these commissions (a határ kijelölésével foglalkozó bizottság) found after due enquiry on the spot, that in certain areas injustice had been done and modifications were required, they should be at liberty to report their conclusions to the League of Nations? It might further be provided that if the League of Nations was then asked by either party to do so, it could undertake to use its good offices to rectify the frontier amicably at the places where modification was considered desirable”. (Ez lett később a Millerand féle kísérőlevél tartalma.) Végül, hosszú vita után, miután az angolok elálltak attól, hogy a magyar békefeltételeket újra megvitassák, (ami ellen a franciák határozottan tiltakoztak) — Cambon és Berthelot elfogadta a javaslatot: „The conference approved Lord Curzon's suggestion”. DBFP. First Series Vol. VII. 1920. London, 1958. 54. dok. 449.

Felmerült a kérdés, miért helyezkedett szemben a francia kormány az antant javaslattal, amely lényegében magában foglalta Millerand törekvéseit is. Valószínű azért, mert a franciák attól tartottak, hogy a szövetségeseik — akik már a béketárgyalásokon is enyhébb békefeltételekért szálltak síkra — ezúton kívánják keresztülvinni elképzeléseiket, vagyis alapjaiban megváltoztatni a békeszerződést. Millerandék pedig a békefeltételek jelentősebb változtatását — különösen, ha ez Anglia és Olaszország segítségével történne — elleneztek. Bizonyos módosítással egyetértettek, de ezt ők maguk kívánták végrehajtani, azt akarták, hogy ez csakis az ő nevükhöz fűződjék, hiszen ezért — mint láttuk — komoly kárpozlást kértek.

Bonyolította a francia álláspontot, hogy a Nagykövetek Konferenciájának francia képviselői — Laroche és Bertholot, akik a Quai d'Orsay-n belül is komoly ellenzékét alkottak Millerandék magyarországi politikájával szemben — a leghatározottabban elleneztek a békeszerződés bármilyen korrekcióját a győztes utódállamok rovására. A levél kérdésében kialakult vitában azonban alul maradtak. A francia miniszterelnök ugyanis — miután szövetségesei hozzájárultak olyan döntés meghozatalához, amely kimondta, hogy a békefeltételek nem revideálhatók — hozzájárult a levél elkészítéséhez.⁶¹

Mi volt a Millerand-féle *lettre d'envoi* szándéka és célja? Célja volt kisebb, kirívó helyi igazságtalanságokat korrigálni, s a békés revízió kilátásba helyezésével rávenni a magyar kormányt a béke aláírására.⁶² Ezúton akarta megtörni a magyarok ellenállását, s tető alá hozni a trianoni békét. Ezzel akarta elősegíteni a Duna-medence konszolidációját, ami — különösen a lengyel—szovjet háború alakulása miatt — rendkívül fontos és sürgős volt. Komolyabb területmódosításokra egyik nagyhatalom sem gondolt. Franciaország még most sem, Anglia és Olaszország — különösen az előbbi — pedig már nem. Valamennyien tisztában voltak azzal, hogy a győztes utódállamok sohasem járulnának hozzá a már birtokukban levő területek visszacsatolásához. Erővel kényszeríteni nem akarták őket, szép szóval pedig nem tudták. Hiszen még azt sem lehetett elérni, hogy a békeszerződés által Magyarországnak ítélt területet kiürítsék.⁶³

A tárgyalás időben természetesen már valamennyi nagyhatalom eljutott annak felismeréséhez, hogy a béke elrontott, súlyos politikai és gazdasági következményei vannak, de mégis adott volt, létezett, és sérthetetlenül megélt három — s ha Ausztriát is beleszámítjuk: négy — mindenre elszánt állam védté. Megváltoztatása tehát már nagyon komoly konfliktushoz vezetett volna, amit mindenáron el akartak kerülni. 1920. május 6-án Millerand átadta a magyar béke delegáció főtítkárnak, Praznovszkynak a végleges békefeltételeket. Ezek semmilyen vonatkozásban nem vették figyelembe a magyar kormány kívánságát.⁶⁴ Az eredeti békefeltételek tehát változatlanok maradtak. Az eltérés csak abban volt, hogy most a kísérőlevél utalt a békés revízió lehetőségére.⁶⁵

⁶¹ Uo.

⁶² Erről a szövetséges hatalmak képviselői egymás közt nyíltan beszéltek.

⁶³ Jugoszlávia és Románia a trianoni béke által Magyarországnak ítélt területeket is megszállva tartotta. A belgrádi kormánynak sikerült oly megállapodást kieszközölni, amelynek értelmében Jugoszlávia a területet csak a trianoni béke ratifikálása után üríti ki.

⁶⁴ A békefeltételek változatlanok maradtak. Az esetleges concessziókat csak mint lehetőséget említették meg. „Against our arguments, the prior treaty obligations of the Allied Powers are repeatedly invoked and eventual concessions are mentioned only as possibilities” — jelentett máj. 6-án Praznovsky . PDH. 264. dok. 286—287.

⁶⁵ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 112—113. Millerand lettre d'envoi 1920. máj. 6.

A békefeltételek magyar kormánykörökben nagy csalódást okoztak. Teleki külügyminiszter azonnal felkereste Fouchet-t, s referált neki a minisztertanács üléséről s az itt uralkodó tanácstalanságról. A francia főmegbízott hangsúlyozta a Millerand-féle kísérőlevél és a francia—magyar tárgyalások jelentőségét, s az ezzel kapcsolatos perspektívákat. A maga részéről a békefeltételek elfogadását ajánlotta.⁶⁶ Ez volt a Quai d'Orsay utasítása.⁶⁷

Párizs előrelátó volt, s elképzelései beigazolódtak. A kilátásba helyezett békés revízió és a beigért gazdasági támogatás megtette a hatását. A magyar kormány a békefeltételek elfogadása mellett döntött. Sőt — a francia kormány kérésének eleget téve — igyekezett az ezzel kapcsolatos sajtótámadásokat és tüntetéseket megfékezni.⁶⁸

Apponyi, a magyar békedelegáció elnöke nem értett egyet kormánya álláspontjával. A levélbeli ígéretekben nem bízott. Az ígéretek ugyanis általánosak, a békefeltételek viszont konkrétak voltak, — a kért népszavazást visszautasították. A békeszerződés aláírását ismét megtagadta és benyújtotta lemondását Horthynak. A kormányzó a békeszerződés aláírására Teleki külügyminisztert jelölte ki.⁶⁹ Döntését azonban Millerandék nem tartották ésszerűnek. Nem kívánták ugyanis gyengíteni a miniszterelnöki posztra kiszemelt franciabarát Teleki pozícióit ilyen népszerűtlen feladattal. Fouchet kifejezte ezzel kapcsolatos aggályait. Ezt követően Horthy Benárd Ágostont, a munkaügyi minisztert jelölte ki a békeszerződés aláírására, amire június 4-én került sor.⁷⁰

A békefeltételek átadása, illetve azok elfogadása után a francia—magyar tárgyalások üteme felgyorsult. A magyar kormány számára fontos volt, hogy konkrét területi követeléseiket minél előbb elismertessék a franciákkal. Minthogy azonban a Halmos-féle memorandum, mely az eddigi tárgyalások alapjául szolgált, csak hiányosan rögzítette azokat, s nem utalt a gazdasági és a politikai kérdések elválaszthatatlan egységére sem, Teleki utasította Csákyt: sürgősen adjon át Paléologue-nak egy újabb memorandumot az eredeti instrukciók alapján.⁷¹ Erre május 12-én került sor. A külügyi főtitkár csak információként fogadta el az újabb jegyzéket.⁷² Tárgyalási alapnak változatlanul a Halmos-féle memorandumot tekintette.

Ezt követően a magyar kormány az irányban tett erőfeszítéseket, hogy a gazdasági és politikai tárgyalásokat szinkronba hozza, majd pedig az előbbi

⁶⁶ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 118—121. Fouchet távirata Millerandnak 1920. máj. 8., uo. f. 138—142. Fouchet jelentése Millerandnak 1920. máj. 23.

⁶⁷ „Vouz devez ne rien négliger pour accepter ces conditions et à lui assurez l'exécution” — hangzott Millerand utasítása a budapesti francia főbiztosnak. AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 14—17 Millerand átírata Douletnek. 1920. márc. 6.

⁶⁸ Noha Teleki máj. 7-én közölte Praznovszkyval, hogy a „lettre d'envoi” kedvező kommentálása a magyar sajtóban nem látszik keresztül vihetőnek (PDH. 268. dok. 292—293) — a magyar kormány ezirányú intézkedései eredménnyel jártak. Erről Fouchet meglelégedéssel számolt be Millerandnak AD. Europe 1918—29. H. vol. 59. f. 128. Fouchet jelentése Millerandnak 1920. máj. 23.

⁶⁹ Teleki tájékoztatta Fouchet-t a fentiekéről. Tudomására adta, hogy ezzel az ő politikai pályafutása tulajdonképpen befejeződött. AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 202. Fouchet távirata Millerandnak 1920. máj. 23.

⁷⁰ A Trianoni békét 1920. jún. 4-én Benárd Ágoston munkaügyi és népjóléti miniszter és Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter írta alá.

⁷¹ PDH. 266. dok. 291—292. dok. 296—297. 276. dok. 299—301.

⁷² AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 122—124. Halmos feljegyzése Paléologue-nak 1920. máj. 12. Miután Paléologue máj. 11-én jelezte Csákyknak, hogy újabb követeléseket nem vesz tudomásul — (PDH. 283. dok. 304) — az újonnan átadott memorandum csak általánosságokban rögzítette a magyar kívánságokat.

az utóbbinak rendelje alá. A gazdasági kérdésekben tehát addig nem volt hajlandó továbblépni, amíg nem kapta meg a kívánt politikai engedményeket. A gazdasági tárgyalások első szakasza ugyanis lezárult. Május 4-én teljes megállapodás jött létre a Schneider-Creusot céggel, s ezt egy általános egyezménybe rögzítették.⁷³ A következő lépés az opcióra vonatkozó levél átadása lett volna. Erre azonban a kormány csak konkrét politikai engedmények ellenében volt hajlandó.

Ebben a helyzetben Paléologue célszerűnek látta Halmost — akit a magyar—francia közeledés legőszintébb és legodaadóbb hívének tartott — Budapestre küldeni, hogy ott tájékoztódjék, milyen hatást váltana ki hazájában egy szóbeli francia deklaráció, s amennyiben ilyen nyilatkozatot szükségesnek ítél, jelentse ezt Fouchet-nak.

Másnap — május 13-án — Halmos Budapestre utazott. Paléologue még ugyanazon a napon utasította Franciaország budapesti főmegbízottját: ha Halmos kéri, olvassa fel a kormányzó előtt az utasításhoz mellékelt deklarációt.⁷⁴

Halmos Budapestre érkezte után azonnal tájékoztatta Telekit Paléologue elképzeléseiről,⁷⁵ majd május 16-án felkereste Fouchet-t, s kérte a tervezett deklaráció megtételére.⁷⁶ Másnap Fouchet látogatást tett Telekinél és írásban bemutatta a deklarációt. A magyar külügyminiszter elégedett volt. Hangsúlyozta, hogy a deklaráció nagy szolgálatot tesz a franciabarát politikának, amelyet a nemzet érdekében ő is magáévá tett.⁷⁷

Május 18-án délután 5 órakor Horthy Miklós ünnepélyes keretek között fogadta Fouchet-t, Franciaország képviselőjét. A kormányzón kívül jelen volt még Teleki Pál külügyminiszter, Simonyi Semadam miniszterelnök, Korányi pénzügyminiszter, Rubinek földművelésügyi miniszter, Apponyi, Adrassy, Bethlen, Csáky és Halmos. Horthy és Teleki belpolitikai okokból célszerűnek tartotta az említettek jelenlétét e fontos eseménynél, hiszen közülük sokan fenntartásokkal vagy kifejezetten ellenségesen fogadták a francia orientációt. A deklaráció, amely összefoglalta Franciaország Magyarországgal kapcsolatos politikájának főbb irányelveit, komoly előrelépést, jelentett a március óta folyó magyar—francia tárgyalásokban. Az első hivatalos gesztus volt a franciák részéről, amely implicite elismerte Magyarország területi igényeit, s érvényesítésükhöz támogatást ígért. A deklaráció hangsúlyozta, hogy Közép-Európa békéje és prosperitása csakis az érdekelt államok együttműködése révén biztosítható. Ezért Franciaország kész támogatni minden törekvést, amely ezt elősegíti: *így Magyarország és a szomszéd államok, Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia tárgyalásait*; a békefeltételek igazságtalan döntéseinek revideálását; a békeszerződésben a kisebbségek számára biztosított jogok kiegészítését, illetve revízióját. Fouchet a deklaráció felolvasása után hangsúlyozta, hogy kormánya erős Magyarországot kíván létrehozni, ezért kész azt gazdaságilag és pénzügyileg támogatni. A deklarációt valamennyien nagy meglepéssel fogadták. Horthy meleg szavakkal

⁷³ PDH. 259. dok. 279—284. Lásd még: AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 95—100. Halmos levele Paléologue-nak 1920. ápr. 23.

⁷⁴ AD. Europe 1918—29. H. vol. f. 123. Paléologue távirata Fouchet-nak 1920. máj. 13.

⁷⁵ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 138—142. Fouchet jelentése Millerand-nak 1920. máj. 23.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Uo. „Le Comte Teleki m'a témoigné sa très vive satisfaction la politique francophile qu'il a cru devoir adopter au profit de son pay était trop bien service par la texte que j'étais autorisé à lui communiquer verablement, pour que son impression puit être differente” — jelentett erről Fouchet.

méltatta jelentőségét.⁷⁸ Hadd jegyezzük azonban meg, hogy a felolvasott és a Fouchet-nak Paléologue által küldött deklaráció szövege nem volt azonos. A stílus eltérések lényeges tartalmi különbségeket takartak. Ki változtatott a szövegen? Fouchet vagy az azt írásba foglaló magyar fél? — Csak feltevéseink lehetnek.⁷⁹

A deklaráció mindenesetre megtette hatását. Közvetlenül utána Horthy közölte Fouchet-val, hogy hozzájárul a gazdasági egyezmény megkötéséhez. Felkérte, hogy a részletek megbeszélése végett lépjen kapcsolatba az érdekelt magyar miniszterekkel, akik már megkapták a szükséges utasítást.⁸⁰

Május 29-én a magyar kormány két levelet küldött Saint-Sauveur-nek, a Schneider-Creusot cég igazgatójának. Az egyikben felajánlotta a magyar vasutak valamint a budapesti és diósgyőri gyárak üzembevételét. (A melléklet pontosan feltüntette a gyárak állapotát, a vasutak hosszúságát.) A másik opciót kínált a budapesti kereskedelmi kikötő megépítésére.⁸¹ Saint-Sauveur gróf mindkét ajánlatot elfogadta, s kész volt azonnal aláírni az erre vonatkozó megállapodást. A francia kormány közbelépésére azonban kénytelen volt ettől elállni.⁸² A Quai d'Orsay ugyanis a fenti gazdasági koncessziókat most már nem tartotta elegendőknek. A magyar—francia egyezmény megkötését újabb gazdasági engedményekhez, a Hitelbank opciójának megszerzéséhez kötötte. Csakis ennek ellenében volt hajlandó politikai engedményeket tenni, vagyis a szóban elhangzott nyilatkozatot nyilvánosságra hozatal céljából írásban is átadni.⁸³ Paléologue több alkalommal hangsúlyozta, hogy a Hitelbank-opció a magyarok által kért írásos deklaráció *sine qua nonja*.⁸⁴

⁷⁸ AD. Europe 1918—29. H. vol. 59. f. 203—212. Fouchet távirata Millerandnak 1920. jún. 10. Uo. vol. 58. f. 239—241. Millerand távirata Fouchetnak 1920. jún. 12. Uo. Paléologue távirata Fouchetnak 1920. máj. 13. PDH. 292. dok. 310—311.

⁷⁹ A feltevés pedig az, hogy Fouchet — aki általában a kapott utasításokat a magyar kormány elképzeléseihez igazította — megváltoztatta a Paléologue-féle deklaráció szövegét. Az általa elmondott szöveg — amelyet a magyar külügyminiszterium 1939-ben publikált — Franciaország támogatását helyezte kilátásba a békeszerződés gazdasági és etnikai igazságtalanságok korrigálásához, a kisebbségi döntések revíziójához és kiegyezéséhez „Fidèle observateur du Traité de paix qui porte sa signature, le Gouvernement français s'inspire des termes de la lettre d'envoi à offrir ses bons offices pour arriver à la réparation d'une injustice ethnique ou économique des conditions de paix, ainsi que pour faire disparaître toute cause d'hostilités, compléter et réviser dans ce but les droits des minorités et pour arriver à des accords satisfaisants pour les parties intéressées” (PDH. dok. 292. 310—311). Ebből a szövegből hiányzik a Paléologue utasításában megtalálható alábbi lényeges mondat: „... sans porter atteinte à la structure générale du traité de paix aurait pour but de corriger une injustice ethnique ou économique...” AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 128—129. Paléologue távirata Fouchet-nak 1920. máj. 13. A két deklaráció között még más — nem lényeges — stílus eltérések is vannak. A jún. 22-én írásban leadott deklaráció további módosításokon ment keresztül. Ezeket már Paléologue maga eszközölte. Erre majd később rámutatunk.

⁸⁰ AD. Europe 1918—29. H. vol. 59. f. 18—20. Fouchet távirata Millerandnak 1920. jún. 19.

⁸¹ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 233—237. A magyar kormány levele a Schneider-Creuzot cégnek 1920. jún. 1. Uo. f. 208—211. Fouchet távirata Millerandnak 1920. jún. 10.

⁸² PDH. 323. dok. 335—336.

⁸³ PDH. 323. dok. 335—336., 325. dok. 337, 341. dok. 348.

⁸⁴ PDH. 350. dok. 354—355. Csáky ezzel kapcsolatban az alábbiakat jelentette: „Paléologue emphasized again today that the affair of the Credit Bank is a sine qua non for the delivery of the note. He explained to me that he considers this transaction important not so much from the banking aspect but rather because he hopes to exert an influence on Hungary's neighbours though the interest of the Credit Bank in the detached territories.” Uo. Junius 15. Paléologue ismét hangsúlyozta: „Participation of French capital in the Credit Bank is a condition sine qua non of the agreement because the French believe that this would be one of the most powerful weapons in their hands to exert pressure on Hungary's neighbours.” PDH. dok. 358. 362—363.

E kérdés kapcsán hosszú hetekig tartó diplomáciai küzdelem bontakozott ki. A magyar kormány nem akarta, illetve nem tudta teljesíteni Paléologue újabb kérését, a francia külügyi főtítkárr viszont határozottan kitarított álláspontja mellett. Június közepén úgy tűnt, hogy a felmerült ellentétek zsákutcába juttatják a magyar—francia tárgyalásokat. De voltaképpen miről is volt itt szó? Miért volt oly fontos Franciaország számára a Magyar Hitelbankra vonatkozó opció megszerzése, s a magyar kormány miért nem tudta teljesíteni ezt a kérését?

Az eddig leírtakból kiderült, hogy Magyarország gazdasági pozícióinak megszerzéséért a szövetséges nagyhatalmak — mindenekelőtt Anglia és Franciaország — között versenyfutás indult. Úgy tűnt, hogy a francia kormánynak 1920 tavaszán sikerült megelőznie a legjobb pozíciókkal rendelkező Angliát is. A vasutak, a legkomolyabb gyárak és a kikötő építésére ugyanis a franciák kapták meg — illetve a legjobb úton voltak, hogy megkapják — az opciót, nem pedig az angolok, akik erre komolyan törekedtek.⁸⁵ Magyarország gazdasági életének ellenőrzéséhez, kézbehartásához fontos volt a Hitelbank-opció megszerzésére is, — vagy legalábbis annak megakadályozása, hogy az az angolok kezébe jusson. Magyarország 230 vállalata állt a bank ellenőrzése alatt. Az angol—francia rivalizálásban 1920 tavaszán a mérleg az előbbiekre javára billent. A Hitelbank elnöke, báró Ullmann Adolf a kormány kérésére sem volt hajlandó leállítani az angol tőkésekkel folyó tárgyalásait, s továbbra is az angolokat részesítette előnyben. 1920. április 12-én — a magyar—francia gazdasági tárgyalások kellős közepén — báró Ullmann György és Adolf Lord Furness meghívására Londonba utazott.⁸⁶ S ez a tény nem kis zavart okozott a Quai d'Orsay-n. Halmos közlései, melyek szerint Ullmannék instrukciót kaptak a kormánytól, hogy csak elodázó kijelentéseket tegyenek és semmilyen — még erkölcsi — kötelezettséget se vállaljanak,⁸⁷ nem nagyon enyhítették ezt a zavart. Paléologue tisztában volt azzal, hogy Ullmannék nemigen figyelnek oda a kormány kívánságaira. Ezt különben Teleki maga közölte Fouchet-val⁸⁸. A francia diplomácia vezetői tehát fokozták a nyomást a magyar kormányra a Hitelbank ügyében. Az opcióhoz — ahogy ezt Paléologue Csákynek ki is fejtette — a magyarok érdekében ragszkodnak: a Hitelbanknak az elcsatolt területeken levő érdekeltségein keresztül ugyanis állítólag nyomást kívánnak gyakorolni a szomszéd államokra.⁸⁹ Fouchet maga is tárgyalt Ullmann-nal, s megpróbálta megnyerni az ügy számára.⁹⁰ Ullmann végül is engedett a többoldali nyomásnak. Június 12-én, miután megkapta a miniszterelnöktől, Bethlentől és Apponyitól a kért írásos garanciát — miszerint

⁸⁵ Komoly versenygés folyt az angol illetve francia kormány által támogatott magyar cégek között Magyarország gazdasági kulcspozícióinak megszerzéséért. Lásd erről: AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 204—205. A francia külügyminisztérium feljegyzése 1920. jún. 9.

⁸⁶ Lord Furness elnöke volt annak az angol tőkés csoportnak, amely be akart hatolni Magyarországon gazdasági életébe.

⁸⁷ „Ces Messieurs (báró Ullmann Adolf és Ullmann György — Á. M.) ont reçu l'instruction de ne faire que des déclarations dilatoires et de ne prendre aucun engagement même moral” — hangzott Halmos feljegyzése. Halmos azt javasolta a francia külügyi főtítkárnak: intézkedjék, hogy Ullmannék Londonból hazatérőben Párizsban megálljanak. Ez meg is történt. AD. Europe, 1918—29. H. vol. 58. f. 76. Halmos feljegyzése Paléologue-nak 1920. ápr. 13.

⁸⁸ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 208. Fouchet jelentése Millerandnak 1920. jún. 10.

⁸⁹ Lásd: a 88. sz. jegyzetet.

⁹⁰ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. Fouchet távirata Millerandnak 1920. június. Ullmann kifejtette, hogy a közvélemény ellene van a vasutak bérbeadásának, ezt nemzetellenesnek tartja. A vasúti és a Hitel Bank optio össze van kapcsolva, következésképpen az ellenséges hangulat a Hitelbank ellen is fordul.

az opció nem a Hitelbank, hanem a kormány érdeke —, hozzájárult az ügyletkez. Lebonnyoltásához személyesen utazott Párizsba.⁹¹

A magyar kormány az opciólevelek átadását azonban húzta-halasztotta. A francia írásos deklarációt nem tartotta megfelelő elégtételnek a gazdasági áldozatokért: „... a deklaráció (hogy ti, a franciák támogatni fogják a szomszédokkal folytatandó tárgyalásokat — *Á. M.*), bármennyire magas elvi értékű legyen is, nem tkinthető elegendő viszonzásnak az opcióért” — hangoztatta Teleki a Párizsba induló delegációnak adott eligazításában.⁹² Csákyt és Bethlent utasította, informálják erről a francia kormányt, s mutassanak rá arra, hogy az opciónak a Parlament általi ratifikálása, a francia orientációnak az ellenzékkel szembeni megvédése csak úgy lehetséges, ha cserében a gazdasági áldozatokkal egyenértékű politikai engedményeket tudnak felmutatni.⁹³ Június 9-én Teleki Fouchet-nak, június 12-én pedig Bethlen — Horthy utasítására — Paléologue-nak adott át hasonló tartalmú memorandumot.⁹⁴ Millerand és Paléologue az újabb magyar jegyzékeket csak információ címén vették tudomásul.⁹⁵ A francia külügyi főtitkár hangsúlyozta, hogy *minden lehetőet elkövet, de határozott ígéretet addig nem tehet, amíg Magyarország szomszédjaival nem tisztázza a lehetőségeket. Utalt arra, hogy Prágában, Belgrádban, Bukarestben és Bécsben már régóta puhatolódzik*, és az eredmény meglehetősen kielégítő.⁹⁶ Újra felvázolta a dunai államok gazdasági és politikai egyesítésére vonatkozó tervét s ama elképzelését, hogy e csoportosulás központjává Budapestet tegye.⁹⁷ Végül azonban határozottan leszögezte, hogy Franciaország nem szándékozik a Szent István-i birodalmat visszaállítani, csak segíteni kíván Délkelet-Európa bajain.⁹⁸

Montièle — Paléologue kabinetfőnöke — Csákyval folytatott megbeszélése során rámutatott arra a nehéz helyzetre, amelybe kormánya került Magyarországgal kapcsolatos politikája miatt. Nem kényszerítheti ugyanis szövetségeseit arra, hogy felborítsák azt a békét, amelynek aláírását néhány nappal azelőtt maga is követelte. Kifejezte azonban meggyőződését, hogy elérkezik az idő, amikor széttéphetik majd a szerződést — és ebben Franciaország teljes támogatására számíthatnak.⁹⁹

⁹¹ „C'est grâce à une forte pression du Gouvernement hongrois que la direction de la Kreditbank, qui a attaché une grande importance au maintien de ses rapports établis depuis longtemps avec d'autres groupes étrangers, donna son consentement à la remise de l'option” — hangozott Teleki átirata Csákynek. PDH. 361. dok. 366—368. Teleki Fouchet-nak: „Le Gouvernement hongrois a enfin réussi à vaincre la resistance du baron Ullmann. PDH. 366. dok. 370—371. He conditioned his approval on a written guarantee to this effect. This was given in the form of a letter to him from the Prime Minister stating that the granting of the Credit Bank option is in the interest of the Hungarian Government and not of the Bank. Count Apponyi, Count Bethlen and Popovics have made similar statements in another letter written to Ullmann.” PDH. 361. dok. 366—368.

⁹² PDA. 301. dok. 318—319.

⁹³ Uo.

⁹⁴ AD. Europe 1918—29. H. vol. 59. f. 21. Horthy levele Telekinek 1920. jún. 9. PDH. 351. dok. 355.

⁹⁵ „Paléologue mentioned today Regent's letter to Your Exelency and remarked that this official document referred, among other things, to the memorandum which Count Bethlen gave him sometime ago and which *he accepted a titre privé and only as matter of information.*” PDH. 351. dok. 355.

⁹⁶ PDH. 349. dok. 353—354.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ Csáky erről a következőket jelentette: „... he (Montièle—*Á. M.*) said we might rest assured that we could tear this treaty to pieces whenever we felt sufficiently strong to do so and

Millerand jegyzékben fordult a Nagykövetek Konferenciájához, és javasolta a Magyarországgal kapcsolatos igazságtalan döntések korrigálását a határ-megállapító bizottságok valamint az érdekelt államok közvetlen tárgyalásainak segítségével.¹⁰⁰

A Nagykövetek Konferenciájának a határok megállapítására kijelölt bizottságok számára 1920. július 22-én kiadott bizalmas utasításai figyelmen kívül hagyták Millerand fenti kérését. Az instrukciók, éppen ellenkezőleg, megkötötték és erősen körülhatárolták a bizottságok tevékenységét. Elsőrendű feladatnak a békeszerződésben megállapított és a népszavazás következtében létrejött határok rögzítését tűzték ki.¹⁰¹ A magyar határokkal foglalkozó bizottságnak adott kiegészítő utasítások nyomtatékkal aláhúzták: a határokat a békeszerződésben meghatározott területen kell megvonni. Nem lehet szó olyan módosításról, amely kérdésessé teszi a békeszerződésben kijelölt alapvonalat.¹⁰² Amíg korábban Anglia, Olaszország és az USA sikraszállt a békeszerződés igazságtalan döntéseinek korrigálásáért, s a francia ellenállást letörve keresztülvitte e lehetőségnek a kísérőlevélben való megfogalmazását, most megfordult a helyzet. Millerand javaslatát, mely eredetileg az ő elképzelésük volt, elvetették. Mivel magyarázható e változás? Mindenekelőtt a francia külpolitikai koncepcióban bekövetkezett fordulattal, a francia—magyar titkos tárgyalásokról szerzett — a tényleges helyzetet messzemenően felnagyító — információkkal. Franciaország Magyarországgal kapcsolatos gazdasági és politikai törekvéseit nem elősegíteni, hanem megakadályozni kívánták. Amikor június közepén nyilvánvalóvá vált, hogy a francia kormány a szomszédok elleni konkrét területi revízióról nem hajlandó tárgyalni, és ezt általános ígéretekkel pótolja, a magyar kormány kísérletet tett arra, hogy az opciók átadása előtt biztosítsa Franciaország támogatását nyugat-magyarországi tgrvének megvalósításához, a hadsereg átszervezéséhez, az elcsatolt területen élő magyarság jogainak a biztosításához. Teleki Fouchet-nak, Csáky pedig Paléologue-nak adta elő az erre vonatkozó kérést.¹⁰³

A francia kormány kész volt a kérdéseket a magyarokkal megvitatni, csak egy későbbi időpontban. Joggal tartott attól, hogy ezek ismét elodázzák a francia—magyar tárgyalások befejezését, ami pedig a teljes kudarc veszélyét rejtette magában. Franciaország szövetségesei — mindenekelőtt Anglia — erőteljes diplomáciai tevékenységbe kezdtek, hogy a megegyezést megakadályozzák. Jegyzékekben tiltakoztak a békeszerződéssel ellentétben álló tárgyalások ellen. (Ezekre később részletesen kitérünk.) Ezek hatására a magyar kormány bizonytalan lett. Telekit — Fouchet szerint — napok alatt mintha kicserélték volna: bizonytalan és óvatos lett.¹⁰⁴

that when that time came, we could rely on the wholehearted support of France." PDH. 368. dok. 371—372.

¹⁰⁰ PDH. 374. dok. 375.

¹⁰¹ Les Commissions de delimitation ont pour mission de fixer sûr le terrain: a) D'abord les frontières décrites dans les Traités de paix; b) Ultérieurement les frontières qui seront fixées après l'exécution des divers plebiscites prescrits par lesdits Traités. Archives de la Société des Nations. Genève. Instructions relatives aux Commissions de délimitation 19902/19584. A dokumentumot H. Bagdan francia történésztől kaptam, amiért köszönettel tartozom.

¹⁰² „En principe, la frontière devra être tracée sur le terrain telle qu'elle est définie dans le Traité de paix. En aucun cas, les modifications de frontière envisagées plus loin ne devront être de nature à remettre en question les bases mêmes de ligne décrite dans le Traité." Uo.

¹⁰³ AD. Europe 1918—29. H. vol. 59. f. 5—9. Fouchet jelentése Millerandnak 1920. jún. 17. PDH. 361. dok. 365—368, 324. dok. 336—337.

¹⁰⁴ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. Fouchet jelentése Millerandnak 1920. június.

A tárgyalások gyors befejezését sürgette Franciaország belpolitikai helyzete. Millerandék Magyarországgal kapcsolatos politikáját támadták a Parlamentben és a Szenátusban. Ellenfeleik interpelláltak, tájékoztatást kértek a francia—magyar tárgyalásokról.¹⁰⁵

Sietni kellett, ezért Paléologue kész volt a megegyezés lebonyolítását illetően — amiben jelentős eltérések voltak — a magyar elképzeléshez igazodni.¹⁰⁶ Június 21-én került sor a dokumentumok kicserélésére. Csáky, Bethlen, Halmos és Kállay átadta a Schneider-Creusot cégnek a magyar kormány által jóváhagyott opcióleveleket.¹⁰⁷ Ezt követően Paléologue nyújtotta át a magyar küldöttségnek a deklarációt,¹⁰⁸ melynek eredeti példányát Fouchet adta át Budapesten Telekinek.¹⁰⁹ A dokumentumok kicserélésekor a francia külügyi főttitkár bizalmasan közölte a hazautazó magyar delegációval, hogy a szomszéd államokban már megkezdte a politikai akciót.¹¹⁰

Mi volt a magyar kormány és a Schneider-Creusot cég megállapodásának lényege? Az opció kiterjedt az állami vasutak üzembevételére; a budapesti kereskedelmi és ipari kikötő, egy vízierőmű, a csepeli kikötő, a Duna—Tisza-csatorna megépítésére; a Duna szabályozására, valamint a Hitelbank jelentős részvényeinek francia kézre juttatására.¹¹¹ Megállapodás született továbbá, hogy az opciók magyar parlamentbeli ratifikálása után a francia kormány 260 millió frank kölcsönt ad Magyarországnak, érvényben levőnek tekinti a politikai deklarációt s gondoskodik végrehajtásáról.

Az írásban átadott francia nyilatkozat lényegében azonos a Paléologue által május 13-án Fouchet-nak küldött deklarációval, következésképpen eltér a Horthy előtt május 18-án szóban elmondott szövegtől. Az eltérés mibenlétére és okaira már utaltunk. A különbség két ponton volt jelentős. 1. Az írásos nyilatkozatban új paragrafus volt, amely szerint a deklaráció csak akkor lép életbe, amikor a magyar Parlament ratifikálja a gazdasági koncessziókat.¹¹² E kiegészítéssel a francia kormány biztosítani akarta a visszavonulás lehetőségét, ha a Parlamentben az ellenzék meghiúsítja az egyezményt. Párizsban tisztán látták, nagyon kicsi a valószínűsége annak, hogy a Parlament jóváhagyja az opciókat.¹¹³

¹⁰⁵ Csáky — miután ismertette Millerand ellen intézett támadását —, rámutatott arra, hogy a kormány hatalmon maradása a magyar kérdésen áll, vagy bukik. PDH. 309. dok. 323—324, uo. 578. dok. 576—577.

¹⁰⁶ Hosszú vita indult arról, hogy ki írja alá a deklarációt. (Horthy az alkotmányra hivatkozva ezt megtagadta.) Publikálják-e és hol? Kinek küldik el a deklaráció másolatát? PDH. 331. dok. 340, 344. dok. 350, 353. dok. 357, 346. dok. 346, 324. dok. 336—337.

¹⁰⁷ PDH. 384. dok. 384, 286. dok. 385.

¹⁰⁸ AD. Europe 1918—29. H. vol. 59. f. 31—32. Paléologue átírata a magyar delegációnak 1920. jún. 21., PDH. 384. dok. 384.

¹⁰⁹ AD. Europe 1918—29. H. vol. 59. f. 37. Millerand távirata Fouchet-nak 1920. jún. 22., PDH., 386. dok. 385, 393. dok., 381—382. Paléologue a deklaráció átnyújtásakor hangsúlyozta annak jelentőségét „... cet declaration tien grand compte des considérations politiques et économiques dont vous vous êtes faits les interprètes auprès de moi: elle atteste que le Gouvernement français est vivement désireux de voir l'Europe Centrale renaître à l'ordre, au travail et à la prospérité”. AD. Europe 1918—29. H. vol. 59. f. 31. Paléologue levele Csákyknak és Halmosnak 1920. jún. 21.

¹¹⁰ PDH. 378. dok. 378.

¹¹¹ AD. Europe 1918—29. H. vol. 59. f. 35. Paléologue körtávirata a francia követnek 1920. jún. 22. Tervbe volt véve, hogy a Schneider-Rotschild kombináció 250 millió koronával részese-dik. Uo. f. 40—43. A francia külügyminisztérium kereskedelmi osztályának feljegyzése Paléologue-nak 1920. jún. 22.

¹¹² PDA. 378. dok. 378.

¹¹³ A magyar kormány elégedetlen volt Paléologue eme döntésével.

2. Kimaradt viszont a nyilatkozatból egy igen fontos mondat, amely hangsúlyozta, hogy az etnikai és gazdasági igazságtalanságokat a béke alapstruktúrájának érintése nélkül kell orvosolni.¹¹⁴

1920. június 22-én Paléologue instrukciókat küldött a francia külképviseletek vezetőinek: informálják az illető kormányokat a francia—magyar megegyezésről. Az átiratban a francia külügyi főtítkárnak csak a gazdasági megállapodásokat ismertette. Nem utalt viszont arra, hogy azok a mellékelt deklaráció függvényei, továbbá arra sem, hogy a megállapodásról tájékoztatást küldött a magyar határok kijelölésével foglalkozó bizottságnak is.

Az átirat hosszan fejtegette azokat az okokat, amelyek arra késztették a francia kormányt, hogy közeledjék Magyarországhoz. Célzott többek között a közép-európai államok egymásra utaltságára, ami együttműködésüket kívánja, arra, hogy az elszigetelt, gazdaságilag lerombolt kis államok léte veszélyben van. S ez a helyzet súlyos következményekkel járhat. Magyarország pártfogókat kereshet a szomszédok ellen, s ezzel az általános békét veszélyezteti. Ezért tartották tehát fontosnak Magyarország gazdasági helyzetének megszilárdítását, a többi utódállammal való kibékítését. A tájékoztató kiemeli, hogy a kilátásba helyezett gazdasági és politikai perspektíva döntően hozzájárult ahhoz, hogy Budapest a béke aláírása mellett döntött.

Figyelemre méltó, hogyan integrálja Paléologue a politikai deklarációt. Célja — hangsúlyozza — elősegíteni az Osztrák Monarchia területén létrejött államok együttműködését, Magyarország és a szomszédok közötti viszony normalizálását.¹¹⁵ Az instrukció szigorúan bizalmas része utal a francia—magyar tárgyalások egyik igen lényeges indítóokára, ugyanis hangsúlyozza: „Gyorsan

¹¹⁴ Paléologue, aki nem tudta, hogy ez a mondat már a szóban elmondott (máj. 18.) deklarációban sem szerepelt (utaltunk arra, hogy Fouchet a deklaráció eme mondatát nem olvasta fel Horthy előtt), jún. 20-án, tehát két nappal az egyezmény aláírása előtt közölte Csákyval, hogy a mostani deklarációban a régihez viszonyítva a magyarok javára kedvező változás van: kihagyta a fenti mondatot. Ez azt jelenti — folytatta a külügyi főtítkár —, hogy a franciák Magyarország javára felül akarják vizsgálni a béke alapstruktúráját. PDH. 378. dok. 378. Paléologue nem beszélt arról a módosításról — annak a fél mondatnak a közbeiktatásáról —, amely bizonyos fokig pótolta a kihagyott mondatot. Az új deklaráció ugyanis hangsúlyozta, hogy a revízió a kísérő levélben megállapított feltételek mellett — „*dans les conditions indiquées par ladite lettre d'envoi*” — mehet csak végbe. PDH. 393. dok. 391—392. Jelentős eltérés még a két deklaráció között továbbá az, is, hogy amíg az első szóbeli deklaráció támogatást ígért az etnikai és gazdasági igazságtalanságok orvoslásához, addig a második — az írásos — Magyarország és a szomszédok közötti tárgyalásokhoz, amelyek célja az ellentétek kiküszöbölése. „... est disposé (a francia kormány) à prêter ses bons offices à toute tentative d'accord à l'aimables entre la Hongrie et ses voisins en vue de faire disparaître toute cause d'hostilité entre les parties intéressées qui recevaient une satisfaction commun” hangzik a jún. 22-i deklaráció. AD. Europe 1918—29. H. vol. 59. f. 37. Paléologue körtávirata 1920. jún. 22. PDH. 393. dok. 391—392. A fenti lényeges módosításokon kívül még más, jelentéktelen változások is voltak, melyek inkább stílári jellegűek. A Quai d'Orsay-n több deklarációtervezet található. Egyiket jún. 16-án Millerand el is küldte Fouchet-nak. AD. Europe 1918—29. H. vol. 59. f. 40. Millerand távirata Fouchet-nak 1920. jún. 16. De nem ez volt a végleges szöveg. Ha szemügyre vesszük a deklaráció tervezeteket, akkor kiderül, hogy egy-egy kifejezés milyen komoly megfontolás tárgyát képezte. Hosszan medítettak hogy „un” vagy „quelque” „,corriger” vagy „reviser”, „completer—reviser”, vagy csak „completer” szó kerüljön a végleges szövegbe. Kiderül továbbá az is, hogy minden esetben az enyhébb, a kevesebbet ígérő kifejezés mellett döntöttek. Azok kerültek be a végleges — a magyar kormánynak átnyújtott — írásos deklarációba. Az erre vonatkozó rész a következőképpen hangzik: „*Ces tentatives auraient pour but, dans les conditions indiquées par le ladite lettre d'envoi, soit de corriger quelque injustice, économique ou ethnique soit de compléter des stipulations de minorités.*” PDH. 393. dok. 391. 392.

¹¹⁵ AD. Europe 1918—29. H. vol. 59. f. 37. Paléologue körtávirata 1920. jún. 22.

kelltt cselekedni, mert szövetségeseink az ügyletet a maguk számára akarták megkaparintani, s igyekeztek a mienket megbuktatni.”¹¹⁶ Az angol támadások a francia kormányt kezdetben nem visszavonulásra, éppen ellenkezőleg, gyorsabb cselekvésre készítették: minél előbb meg akarták szerezni az opciókat, és azok birtokában előnyösebb pozícióból kívánták opponálni a britek követeléseit.¹¹⁷ Mielőtt rátérnénk e kérdés konkrét ismertetésére, röviden szólunk kell még a francia kormány álláspontjáról az újabb magyar követelésekkel szemben. Említettük már, hogy Paléologue halogatta azok megvitatását. Az okmányok kicserelésekor Csáky ismét kérte a francia kormányt: támogassa Magyarországot 1. a trianoni béke katonai klauzuláinak revideálásában; 2. a nyugat-magyarországi területek megtartásában; 3. a magyar kisebbség érdekeinek védelmében; 4. a Duna-bizottság és a Jóvátételi Bizottság székhelyének Budapestre helyezéseben; 5. a trianoni béke által Magyarországnak ítélt — Jugoszlávia és Románia által megszállva tartott — területek azonnali visszacsatolásában. A francia külügyi főtábornok megértően fogadta az erre vonatkozó magyar elképzeléseket, a végleges választ azonban csak azok áttanulmányozása utáni időre ígérte. Kérte tehát írásba foglalásukat. Csáky június 23-án eleget tett kívánságának.¹¹⁸

Másnap Paléologue — kabinetfőnöke, Montielle által — üzent a magyar delegációnak: a kérelemben az első elolvasásra semmi olyat nem talált, amivel a francia kormány elvben nem érthetne egyet! Azt azonban, hogy milyen formában kívánja támogatni a kéréseket, majd később közli, miután az illetékes referensek áttanulmányozták a memorandumot.¹¹⁹ Vajon miért tartotta Paléologue szükségesnek — főleg pedig lehetségesnek —, hogy belevonja a kérdések megvitatásába a Quai d’Orsay szakértőit (így mindenekelőtt Laroche-t), akik ez ideig szinte ki voltak zárva a magyar—francia tárgyalásokból? A válasz egyszerű. Az eddigi megbeszéléseken a győztes szomszéd államok ellen irányuló területi revízióról volt szó. Ezzel pedig a Quai d’Orsay-n sokan — így Peretti, Cambon, Bertholot, Laroche — nem értettek egyet, sőt azt a leghatározottabban elleneztek. Az újabb magyar kérelem viszont — mint láttuk — sok egyéb kívánság mellett egy vesztes állam, Ausztria határainak Magyarország javára történő kiigazítására vonatkozott. S ez más megítélés alá esett. Ezzel a francia politikusok általában egyetértettek. Abból indultak ki, hogy ha valakinek, akkor hát csak Ausztriának — a másik vesztes államnak — a rovására lehet kiengesztelni a magyarokat. Ez ugyanis megvalósítható: morális szempontból egyszerűbb egy vesztes ellen dönteni, és a döntést — ha kell — erőszakkal végrehajtani, mint szövetségeseik ellen, akiknek szembe fordulásától, átcsoportosulásától tartani kell. De azért is gondolkodtak így — s a franciák számára ez igen lényeges szempont volt —, mert az Anschlusra törekvő és balra tartó Ausztriát gyengíteni akarták.

Az újabb magyar memorandum megvitatásában Paléologue Laroche-t vonta be, aki június 24-én közölte Csákyval az ezzel kapcsolatos francia álláspontot. Laroche közléseiből és Millerand Fouchet-nak küldött táviratából kiderült, hogy — Paléologue fent idézett üzenete ellenére — a francia kormánynak

¹¹⁶ Uo.

¹¹⁷ A francia külügyminisztérium 1920. jún. 9-én kelt feljegyzése. Ezt a szempontot erőteljesen hangsúlyozza AD. Europe 1918—29. II. vol. 58. f. 205—206.

¹¹⁸ AD. Europe 1918—29. II. vol. 59. f. 44—45. Csáky és Halmos memoranduma Paléologue-nak 1920. jún. 23. PDH. 405. dok. 404—408.

¹¹⁹ PDH. 405. dok. 404—408.

egy sor ellenvetése volt a memorandumban foglaltakkal szemben.¹²⁰ Így például időszerűtlennek tartották a katonai klauzulák megváltoztatásának kérését, mert — mint hangsúlyozták — Németország ezt precedensnek fogja tekinteni. Ezt a kérdést csak Németország teljes lefegyverzése és Nagy-Britannia előzetes hozzájárulása után lehet hivatalosan is felvetni.¹²¹ Laroche elfogadhatatlannak nyilvánította továbbá a Nyugat-Magyarországra vonatkozó javaslatot is.¹²² Ezt azzal indokolta, hogy Franciaország nem tehet nyíltan olyan nyilatkozatot, amelynek célja és szándéka a béke radikális módosítása, azaz nem foglalhat állást Magyarország mellett a kért módon. Visszautasít azonban, és ellenez majd minden olyan javaslatot — bárhonnan is jönne —, amely kényszeríteni akarja Magyarországot e területek kiűritésére. Teljesíthetetlennek tartotta még a magyar kisebbségek védelmére és a jugoszláv evakuálásra vonatkozó kérést is.¹²³ A francia kormány a memorandumból teljes egészében csak a két bizottság megalakítására vonatkozó kérést fogadta el, és ehhez konkrét támogatást is ígért. Budapesten csalódottan vették tudomásul, hogy a legkisebb követeléseket sem sikerült elfogadtatniuk a franciákkal. Különösen az első — a hadseregre vonatkozó — pont visszautasítása érintette rendkívül érzékenyen a magyar kormányköröket. E kérdés továbbra is napirenden maradt, sőt a nyár folyamán a magyar politika középpontjába került. Mindez pedig a szovjet—lengyel háborúval, a Vörös Hadsereg győzelmes hadjáratával, s az azzal kapcsolats európai válsággal függött össze. Ebben a helyzetben a bolsevizmustól pánikszzerűen féltő magyar uralkodókörök e közvetlen veszéllyel szembeni védekezést tartották elsőrendű feladatuknak. Ez játszhatott szerepet abban is, hogy 1920 nyarán a katonai kérdés — a magyar hadsereg létrehozása és felfegyverzése — annyira lekötötte a magyar kormány figyelmét, s hogy fokozták a magyar—lengyel—román blokk megalakítását célzó diplomáciai tevékenységet. De nemcsak erről, hanem jóval többről is szó volt. Arról ti., hogy a kialakult helyzet kínálta lehetőséget: a pánikot — amely valamennyi ország kormányán és katonai vezetőin úrrá lett — kihasználják a trianoni béke katonai és területi klauzuláinak revideálásához. E lehetőség csak növekedett az által, hogy a közép-európai államok közül kevesen vállalkoztak arra, hogy felvegyék a harcot a bolsevista veszéllyel, illetve hogy Lengyelország segítségére siessenek. Elsőnek Ausztria mondta ki semleges-

¹²⁰ AD. Europe 1918—29. H. vol. 59. f. 63—65. Millerand távirata Fouchet-nak 1920. jún. 26. Uo. f. 50—152. Laroche feljegyzése Csákyval és Halmossal folytatott megbeszéléséről 1920. jún. 24. Laroche feljegyzése szerint Paléologue jóváhagyta a memorandummal kapcsolatos észrevételeit. Uo.

¹²¹ A magyar kormány azt kérte Franciaországtól, segítse elő a trianoni béke katonai klauzuláinak revideálását, az előírt zsoldos hadsereg helyett a sorozásos hadsereg megalakítását, mert — mondták — az előbbi Magyarország esetében alkalmatlan a közrend és a közbiztonság fenntartására. Lehetetlenné teszi az ország gazdasági rekonstrukcióját. Uo. PDH. 405/a dok. 408, AD. Europe 1918—29. H. vol. 59. f. 44—45. Csáky és Halmos memoranduma Paléologue-nak 1920. jún. 23.

¹²² A javaslat az volt, hogy a francia kormány támogassa Magyarországot a nyugat-magyarországi területek megtartásában. Ezzel meg tudja szilárdítani francia politikai orientációját, s megakadályozni, hogy Ausztria — amely előbb-utóbb csatlakozni fog Németországhoz —, növelje területét. Uo. — A magyar kormány elképzelése az volt — és ezt Csáky közölte Paléologue-gal —, hogy Teleki a parlamentben — egy interpellációra válaszul — bejelenti, hogy Magyarország nem szándékozik kivonni a nyugati területekről csapatait s Millerand ezt valamilyen nyilatkozatban tudomásul veszi. PDH. 361. dok. 365—368.

¹²³ A kisebbségre vonatkozó kérés az volt, hogy a francia kormány utasítsa a szomszéd államokban levő katonai missziót, hogy azok az ottani magyarság érdekeit képviseljék. AD. Europe 1918—29 H. vol. 59. f. 44—45. Csáky és Halmos memoranduma Paléologue-nak 1920. jún. 23.

ségét. Példáját csakhamar Csehszlovákia is követte. Ezekben a kritikus napokban mindkét állam a szovjet hatalommal való viszony megjavításán fáradozott. Felvették a kapcsolatot Moszkvával. Beneš Csicserinnek küldött titkos üzenetében Csehszlovákia semlegességéről biztosította a szovjet külügyi biztost. Ezt tette Renner és Masaryk is, akik a prágai francia és angol követekkel közölték, hogy Csehszlovákia semleges marad, fegyvert sem szállít Lengyelországnak, területén senkit és semmit nem enged át.¹²⁴ A legjelentősebb hadsereggel rendelkező Jugoszlávia is a semlegesség álláspontjára helyezkedett. Románia ugyan nem tett semlegességi nyilatkozatot, hadseregét mégsem volt hajlandó a lengyel frontra küldeni.¹²⁵ Szövetségeik magatartása váratlanul érte Millerand-t. Ezen államokban levő francia diplomatáit, a katonai missziók vezetőit hibáztatta azért, hogy erre a veszélyre nem hívták fel időben a figyelmét, illetve hogy mindezt nem akadályozták meg.¹²⁶

Ebben a helyzetben Magyarország értéke különösen nagyra nőtt, hiszen a magyar kormány rögtön maga kínálta fel a katonai segítséget Lengyelországnak, ezzel is bizonyítva — ahogy ezt a francia sajtó megfogalmazta —, hogy „ügyes államférfiakkal rendelkezik”.¹²⁷ Budapesten a kínálkozó kedvező lehetőséget azonnal fel kívánták használni arra, hogy egyik fő törekvésüket, a hadsereg felállítására vonatkozó tervüket megvalósítsák.

Teleki tehát már július 14-én visszatért a június 23-i memorandumban felvetett, akkor a franciák által visszautasított katonai kérdésre. Felkérte Praznovszkyt, hívja fel Paléologue figyelmét arra, hogy az azóta eltelt három hét alatt „... az európai helyzet — a bolsevikok váratlan győzelme következtében — lényegesen megváltozott”.¹²⁸ Európa veszélyben van. E veszély ellen Magyarország a Kárpátokban kívánja felvenni a harcot, s ezzel teljesíteni történelmi misszióját: megvédeni Európát a Keletről jövő veszélytől. E helyzetre való tekintettel a Szövetséges Hatalmak tegyék lehetővé hét gyalogos és egy lovashadosztály létrehozását és felszerelését, különösen nehéz ágyúval.¹²⁹ Az

¹²⁴ Csehszlovákia semlegességében szerepet játszottak Lengyelországgal való ellentétei. Miután a magyar kormány lépten-nyomon azt hangoztatta, hogy Magyarországot a hadseregnek a Kárpátokon kell megvédenie, Masaryk kijelentette: „Ha országunkon keresztül keresnének (a Vörös Hadsereg) átjárót Magyarországra, a csehszlovák kormány ehhez hozzájárulását megtagadná és legjobb képessége szerint ellenállna az oroszoknak.” Lásd erről: Hajdú Tibor: Károlyi Mihály Prágában. Valóság, 1972. 9. 50—52.

¹²⁵ Csicserin üzenetet küldött a román kormánynak, hogy a szovjet hatalomnak nincsenek támadó szándékai, s a normális kapcsolat kiépítésére törekszik. Ez lehetővé tette Romániának, hogy hadseregét Erdély megőrzésére koncentrálja. AD. Europe 1918—29. H. vol. 47.

¹²⁶ A franciákat váratlanul érte Csehszlovákia semlegessége. Pellét Párizsban erős bírálatok érték emiatt. A tábornok, aki szoros kapcsolatban állt Masarykkal és Benešsel, jelentéseiben próbálta megmaragvarázní, sőt igazolni Csehszlovákia politikáját. Egyetértett Beneš közép-európai törekvéseivel (vagyis a kisantant megalakulásával). A csehszlovák tervek szerint kronban vannak Franciaország politikájával. Pellé a Millerand-féle dunai konföderáció ellen foglalt állást. Ha áttanulmányozzuk a tábornok levelezését és Millerand Prágába küldött utasításait, akkor nyilvánvalóvá válnak a francia miniszterelnökkel való ellentétek. AD. Europe 1918—29. vol. 65. f. 88. Pellé 18 oldalas kézírásos magánlevele. 1920. júl. 20. Uo. vol. 65. f. 86. Uo. f. 86. Pellé levele Barthelot-nak 1920. szept. 14. Uo. vol. 57. f. 27—28. Millerand távirata a prágai francia követnek 1920. aug. 20.

¹²⁷ AMZV PZ. Paříž. Č 220, Osuský párizsi csehszlovák követ jelentése 1920. júl. 2.

¹²⁸ During the three weeks which have elapsed since suggestion was made the European situation has changed materially in consequence of the unexpected victories of the bolsheviks. PDH. 451. dok. 456. 457.

¹²⁹ Uo. Ebben az utasításban Teleki még csak a Kárpátok védelméről beszélt. Nem vetette fel a magyar hadseregnek a lengyel frontra való küldését.

elkövetkezendő hetekben Teleki miniszterelnökként is ilyen irányú tevékenységet fejtett ki (július 19-én lett miniszterelnök, de kezdetben a külügyi tárcát is megtartotta). Július 26-án tárgyalt a francia és olasz főmegbízottal és az angol helyettessel.¹³⁰ Még ugyanazon a napon újra találkozott Fouchet-val. A téma ugyanaz volt: a magyar sorozásos hadsereg felállítása, felfegyverzése és a Kárpátokba küldése.¹³¹ A mozgósítási rendelet készen állt. A 18—42-es évfolyamokat kívánták behívni.¹³² Az országban háborús hangulat uralkodott s ezt Teleki július 20-i miniszterelnöki székfoglaló beszéde csak fokozta.¹³³

A magyar kormány ugyan Nagy-Britanniához és Olaszországhoz is fordult, de a tényleges segítséget mindenekelőtt Franciaországtól várta.

Vajon Franciaország módosította-e korábbi álláspontját, kötött-e katonai megállapodást Magyarországgal?¹³⁴ Paléologue megértéssel, sőt „kifejezett rokonszenvvel” fogadta Teleki kérését.¹³⁵ De mivel a kérdés nagy jelentőségű volt, végleges döntést csak a Millerand-nal történő megbeszélése utánra ígért.¹³⁶ Millerand elvben egyetértett a tervvel, a döntésnél azonban nem hagyhatta figyelmen kívül a francia katonai körök véleményét. Ezek pedig vagy eleve elvetették az egész elgondolást, vagy pedig rendkívül nagy óvatosságot tanácsoltak. Lefèvre nemzetvédelmi miniszter Mittelhauser és Pellé tábornok az előbbi — Foch marsall és Hamelin tábornok az utóbbi álláspontot képviselte.¹³⁷

A francia diplomácia vezetőinek a magyar kormánynak adandó válasznál számolniuk kellett a szövetségesek — mindenekelőtt Nagy-Britannia — álláspontjával is. Lloyd George, aki sok vonatkozásban elhatárolta magát francia kollégájának intervenciós politikájától, ellenezte a magyarok felfegyverzését és frontra küldését, mert ez — mint hangsúlyozta — Magyarország és a szomszédok közötti háborúhoz vezetne. Millerand nem kívánta veszélyeztetni küszöbön álló találkozóját Lloyd George-al, kockáztatni a tervezett angol-francia megegyezést. Úgy döntött tehát, hogy a magyarok javaslatát nem fogadja el, de nem is utasítja vissza. Ez a kettősség tükröződött Paléologue július 27-i körtáviratán. A táviratban a francia külügyi főtitkár tájékoztatta követeit a magyar kormány javaslatáról s arról, hogy Franciaország ettől elhatárolja magát, mert — mint írja — a magyar kormány hátsó szándéka — hogy abból hasznot húzzon — nyilvánvaló. („Il est évident que le Gouvernement hongrois l'a faite avec l'arrière-pensée d'en tirer part.”)¹³⁸ Mindazonáltal olyan helyzet is előállhat — folytatódik a távirat —, hogy Lengyelország megsegítésére minden erőt csoportosítanunk kell. *Ilyen esetben természetesen elsősorban szövetségeinkre gondolunk.* (Kiemelés tőlem — Á. M.) De az sem lehetetlen, hogy egy egész Közép-Európát fenye-

¹³⁰ Hohler, Nagy-Britannia főbiztosa hosszabb szabadságra ment. Ennek politikai oka volt, amire még kitérünk.

¹³¹ AD. Europe 1918—29. H. vol. 47. f. 78—79. Fouchet távirata Millerandnak 1920. júl. 26. Uo. f. 81—84. Fouchet jelentése Millerandnak. 1920. júl. 26.

¹³² AMZV PZ Budapest. Csehszlovákia magyarországi képviselőinek jelentése 1920.

¹³³ A beszédben Teleki utalt Franciaországgal való tárgyalásaira, arra, hogy Magyarország integritásának visszaszerzése érdekében gyorsan kell tárgyalni és határozni, a háborúra, amely most is folyik, felkészülni. Uo.

¹³⁴ A diplomáciai körökben s a világsajtóban elterjedt, hogy Franciaország katonai egyezményt is kötött Magyarországgal.

¹³⁵ PDH. dok. 471—472.

¹³⁶ Uo.

¹³⁷ AD. Europe H. vol. 47. f. 88—90. Pellé távirata Foch marsallnak. 1920. júl. 27. Uo. 113. Hamelin tábornok távirata 1920. júl. 31. PDH. 578. dok. 578—579.

¹³⁸ AD. Europe 1918—29. T. vol. 47. f. 271—272. Paléologue körtávirata 1920. júl. 27.

gető veszéllyel szemben a magyar ajánlatot is felhasználjuk. Minisztériumom tehát úgy döntött, hogy Praznovsky elbátortalanítása nem lenne célszerű.¹³⁹ — Paléologue július 29-én közölte Praznovskyval: Millerand elvben nem ellenzi elképzelésüket, de úgy véli, még nem érkezett el az ideje, hogy bármit is tegyenek annak érdekében.¹⁴⁰

Horthyék — lévén, hogy Franciaországtól nem kaptak egyértelmű visszautasítást, továbbra is napirenden tartották a kérést. Várták a megfelelő időt. Addig pedig külön — az Antanttól függetlenül — is megkísérelték, hogy meg egyezésre jussanak Lengyelországgal. Varsóban — különösen kezdetben — tartózkodóan fogadták Budapest javaslatait.¹⁴¹ A francia—magyar közeledés azonban változást hozott a magyar—lengyel viszonyban. Ezt követően a lengyel kormány kész volt tárgyalásokat kezdeni Magyarországgal. Kész volt pedig annál is inkább, mert a francia kormány erre kifejezetten kérte őket. Tette ezt maga Millerand is, aki közvetlenül hatalomra kerülése után még szükségesnek tartotta, hogy akadályozza a lengyel—magyar együttműködést.¹⁴² A változás az ún. minimális koföderációs tervvel, vagyis a magyar—lengyel—román blokk koncepciójával függött össze. Paléologue elsőrendű diplomáciai feladatának tartotta, hogy elősegítse a három állam gazdasági és politikai együttműködését. Ennek érdekében kész volt támogatni Kárpát-Ukrajna Magyarországhoz való csatolását. Paléologue kezdeményezésére és személyes közvetítésének eredményeként 1920. május 3-án a Párizsban tartózkodó Patek lengyel külügyminiszter két alkalommal tárgyalt Halmossal, majd később találkozott Bethlennel és Csákyval.¹⁴³ A megbeszélésekről Halmos feljegyzéseket készített Paléologue-nak. A feljegyzésben — amely tulajdonképpen egyezménytervezet volt — a magyar fél az alábbi ígéretek tette: 1. Magyarország kiterjeszti a francia gazdasági akciót Lengyelországra. 2. Segítséget nyújt a Ratibor körzetben megtartandó népszavazásban. 3. Megegyezik Lengyelországgal a közös határ kialakításában. 4. Katonai egyezményt köt Lengyelországgal, melynek értelmében rendelkezésére bocsátja katonai erőit a bolsevizmus, elsősorban a Szovjet-Oroszország elleni harerra. Lengyelország ennek fejében 1. támogatja Magyarországot Franciaországgal folyó tárgyalásiban. 2. Elősegíti Magyarország megegyezését Romániával területi, gazdasági és kisebbségi kérdésekben. 3. Részvételi lehetőséget kér a magyar—csehszlovák tárgyalásokon. 4. Támogatja Magyarország felfegyverzését.¹⁴⁴ A megbeszélések, illetve a tervezett megegyezés szempontjait a tárgyaló felek Paléologue-tól kapták.¹⁴⁵ Az egyezménytervezet tehát a francia politikai koncepció, pontosabban a francia—magyar tárgyalások része volt.

Patek lengyel külügyminiszter Párizsból való elutazása előtt üzent Halmosnak, hogy gondos megfontolás után kész a javasolt alapon megkezdeni a

¹³⁹ Uo. Valószínűnek látszik, hogy Paléologue Ghikával a magyar kormány politikai követeléseit letompítva közölte.

¹⁴⁰ PDH. 501. dok. 503—504.

¹⁴¹ PDH. 85. dok. 1. 88. dok., 115—116.

¹⁴² Millerand 1920. márc. 6-án a budapesti főmegbízottnak adott utasításában még ezt rögzítette. AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 14—17.

¹⁴³ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 116—117. Feljegyzés Halmos és Patek lengyel külügyminiszter megbeszéléséről. Uo. PDH. 225. dok. 268—272. „Paléologue expressed his willingness to inform confidentially the Polish Minister for Foreign Affairs who is at present in Paris about the matter and to establish contact between him and Dr. Halmos. PD, H. 255. dok. 268—272, 260. dok. 284, 267. dok. 292, 276. dok. 299—301, 281. dok. 303.

¹⁴⁴ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 116—117.

¹⁴⁵ PDH. 282. dok. 303—304.

tárgyalásokat, s ez az elkövetkezendő hetekben meg is történt. Lengyelország azonban továbbra is bizonyos tartózkodást mutatott. Ennek magyarázata főként Magyarország zavaros belpolitikája: a fehérterror — ami a világ közvéleményének felháborodását is kiváltotta —, valamint felettébb nehéz nemzetközi helyzete, Anglia szembenállása, Románia gyanakvása volt. Mindezek óvatosságra intették a lengyeleket. Mi sem jellemzőbb erre, mint az, hogy Horthy június 6-án Pilsudskihoz írt levelére a marsall csak július 10-én válaszolt.¹⁴⁶ Pilsudski egyetértett a kormányzó javaslatával, elfogadta együttműködési ajánlatát. Ezt követően a két kormány között konkrét megállapodás jött létre a fegyver- és lőszerszállítás ügyében. Erőfeszítéseket tettek az átvonulási folyosó biztosítására. Törekvésük azonban — Párizs támogatása ellenére — kudarcot vallott.¹⁴⁷ Csehszlovákia és Románia visszautasította a rájuk vonatkozó kérést. Budapesten, noha mindkét átvonulási lehetőséget fontolóra vették, mégis inkább az utóbbihoz ragaszkodtak. Itt is világosan látszik az elképzelés mögött rejlő magyar szándék: Kárpát-Ukrajna megszerzése. Franciaország és Lengyelország románbarát politikája mellett viszont nemigen lehetett számítani Romániával szembeni területi revízióra. A két ország a tervezett hármasszövetség egyik tagját nem elriasztani kívánta, hanem megnyerni. Romániát le kellett választani Csehszlovákiától és Jugoszláviától, elejét venni, hogy csatlakozzék a Beneš által tervezett kisantant tömbhöz, s megakadályozni, hogy teljesen az olasz befolyás alá kerüljön. A francia diplomácia tehát Magyarország és Románia kibékítésén fáradozott. S Paléologue szívügyének tekintette ezt a kérdést. 1920 tavaszától kezdve többirányú tevékenységet fejtett ki e cél elérése érdekében. A magyarokkal folytatott tárgyalásaiban a magyar—román megegyezés központi helyet foglalt el. Budapesten támogatták a hármasszövetség koncepcióját: ezt írásban és szóban több alkalommal megerősítették. Ezekről a tárgyalásokról Paléologue rendszeresen informálta a románokat. A külügyi főtitkár még a tárgyalások legelején, március 22-én készítettet Halmossal egy tervezetet a magyar—román megegyezésre. A magyar kormány jóváhagyásával készült memorandum rögzítette a területi, gazdasági és kisebbségi kérdésekre vonatkozó magyar kívánságokat.¹⁴⁸ A memorandum tartalmát Paléologue másnap közölte Ghika herceggel, a párizsi román követtel, aki — a külügyi főtitkár feljegyzése szerint — a magyar ajánlatot érdekesnek tartotta s megígérte, hogy jelentést tesz róla kormányának.¹⁴⁹ A román választ nem ismerjük. Közvetett adatokból tudjuk csak, hogy Bukarestben a magyar memorandumot még tárgyalási alapnak sem fogadták el. A román kormány a területi revíziót, s egyáltalán a békeszerződés megváltoztatásának semmilyen lehetőségét nem ismerte el, különösen nem saját országa rovására. Take Ionescu közölte is a francia kormányval: „határozottan visszautasít minden határváltoztatásra irányuló kísérletet”. Paléologue 1927-ben készített feljegyzésében azt írta, hogy a magyar—francia tárgyalásokról mindvégig informálta a

¹⁴⁶ PDH. 321. dok. 332—333, 440. dok. 446—447. A lengyel—magyar tárgyalásokról lásd: Kovács Endre: Magyar—lengyel kapcsolatok a két világháború között. Bp. 1971.

¹⁴⁷ Zamoyski gróf párizsi lengyel nagykövet bizalmasan közölte Praznovszkyval, hogy a franciák készek voltak teljesíteni a magyarok kérését (az átvonulási folyosót illetően). Az erre vonatkozó döntésüket azonban a román és a csehszlovák kormány hozzájárulásától tették függővé. Bukarest és Prága ezt azonban visszautasította. Paléologue megjegyezte, hogy Románia és Csehszlovákia majd rájönnek, hogy hibát követtek el, de fél, hogy már túl késő lesz. „Paléologue remarked to Zamoyski that Rumania and Czechoslovakia will in time realize that they have made a mistake, but he fears it will be too late.” PDH. 536. dok. 542.

¹⁴⁸ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 47—50. Halmos feljegyzése 1920. márc. 22.

¹⁴⁹ Uo.

párizsi román követet, és Románia ezek tartalmát sohasem kifogásolta.¹⁵⁰ A külügyi főtitkár azonban elhallgatta, hogy tájékoztatása csak a gazdasági vonatkozású tárgyalásokra terjedt ki — ezek ellen pedig a román kormány valóban nem emelt kifogást. Az 1920. június 22-i francia—magyar megállapodást Daechner bukaresti francia követ tisztán gazdasági egyezményként tüntette fel Take Ionescu előtt, aki ezt meglepéssel vette tudomásul.¹⁵¹ Ez alkalommal is hangsúlyozta, hogy Magyarországgal jószomszédi viszonyt szeretne kiépíteni. Abban az esetben viszont, ha Magyarország politikája szomszédjainak bármelyikét veszélyeztetné, álláspontját megváltoztatja.¹⁵²

Amint tehát a román kormány meggyőződött arról, hogy a francia—magyar megállapodás nemcsak gazdasági jellegű kérdésekre vonatkozik, a legerélyesebben tiltakozott ellene.¹⁵³

Jugoszláviával is hasonló volt a helyzet. A magyar—francia tárgyalásokról kapott információkat kezdetben itt is megértéssel fogadták. Abból indultak ki, hogy Franciaország magyarországi politikája visszaszorítja Olaszország és Anglia ottani törekvéseit, keresztülhúzza a dunai konföderációra vonatkozó terveiket. A francia befolyás alatt álló Magyarország pedig kisebb veszélyt jelent az adott *status quo*-ra, mintha az az olasz vagy a brit érdekszférába tartoznék.¹⁵⁴ Ezt hangsúlyozták a francia diplomaták a prágai, a bukaresti és a belgrádi kormánynál, s elérték, hogy kezdetben megértéssel fogadták elképzeléseiket, azt a francia tervet, hogy Közép-Európa prosperitása érdekében együtt kell működni Magyarországgal. Beneš párizsi tárgyalásain e terv mellett foglalt állást,¹⁵⁵ amikor július elején a francia kormány javaslattal fordult a prágai, belgrádi és bukaresti kormányhoz, hogy Franciaország védnöksége alatt kezdje meg a közvetlen tárgyalásokat Magyarországgal, mindhárom állam pozitív választ adott. Montille — Paléologue kabinatfőnöke — Praznovskynak tett közlése szerint Beneš és Vesnić lelkesedett az indítványért.¹⁵⁶ Take Ionescu nem lekesedve ugyan, de elfogadta a francia javaslatot. Szükségesnek tartotta hangsúlyozni: „reméli, Franciaország nem Magyarország szövetségeseként fog részt venni ezeken a tárgyalásokon”.¹⁵⁷ Elsőnek Bereš indítványozta a magyar kormánynak a tárgyalások megkezdését: június 6-án Lejhanec, Csehszlovákia budapesti képviselője tett ilyen irányú javaslatot kormánya nevében Telekinek. A magyar külügyminiszter elvben üdvözölte a csehszlovák kezdeményezést. Végleges válasza előtt azonban ismerni szeretné Prága álláspontját a bojkottról.¹⁵⁸

¹⁵⁰ AD. Europe 1918—29. II. vol. 62. f. 76—77. Paléologue feljegyzése 1927. okt. 2.

¹⁵¹ AD. Europe 1918—29. H. vol. 59. f. 95—96. Daeschner távirata Millerandnak 1920. júl. 3.

¹⁵² Uo.

¹⁵³ AD. Europe 1918—29. H. vol. 59. f. 103—104. Daeschner távirata Millerandnak 1920. júl. 4.

¹⁵⁴ AD. Europe 1918—29. H.

¹⁵⁵ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 126—127. Feljegyzés Benešsel való beszélgetéséről 1920. máj. 13.

¹⁵⁶ „Montille informed me today that both Vesnić and Beneš were enthusiastic about the idea of direct negotiations with Hungary under French auspices.” PDH. 418. dok. 426.

¹⁵⁷ PDH. 455. dok. 458—459. „... the Rumanians were also pleased with the suggestion of French mediation though their attitude was more reserved than that of the others. The Rumanians emphasized their hope that France will not take part in the negotiations as an ally of Hungary” — közölte Montille Praznovszkyval.

¹⁵⁸ Lejhanec jelezte Benešnek: „az a benyomása, hogy a magyar kormány csak akkor fog tárgyalni, ha bármikemű bojkottot megszüntetik. AMZV. PZ. teleg došlé. Lejhanec távirata Benešnek 1920. júl. 6.

Ezzel majdnem egyidőben Jugoszlávia és Románia is kifejezte hajlandóságát a tárgyalások megkezdésére. A román kormány Stircea budapesti képviselőjén keresztül felajánlotta Magyarországnak a diplomáciai kapcsolatok felvételét. Csehszlovákiától és Jugoszláviától eltérően kész volt ezt megtenni még a trianoni béke ratifikálása előtt. Ehhez a francia kormánytól kért segítséget.¹⁵⁹ Paléologue támogatta a román elképzelést. Álláspontja az volt — s ezt több alkalommal Budapest tudomására is hozta —, hogy Magyarországnak mindenekelőtt Romániával kell megegyeznie, mert a tárgyalásokat Bukaresttel kell megkezdenie. A francia diplomácia vezetőinek az volt a véleményük, hogy a magyar kormány kezdetben ne vesse fel a politikai és területi kívánságokat, mert „ezek idő előtti feszegetése minden valószínűség szerint letérite a román kormányt a nekünk kedvező útról, amelyre szemmel láthatólag a francia nyomásnak engedve rátért és teljesen a szerbek és csehek karjaiba kergetné, mi által a gyűri körülöttünk teljesen bezáródnék”. Az adott helyzetben — szolt Praznovszky jelentése — Magyarország elsőrendű külpolitikai feladata az alakuló gyűri széttrése. Ezt a románokkal való megegyezés útján lehet elérni.¹⁶⁰ Romániát a keleti problémák arra készítették, hogy elfogadja Paléologue tanácsát a magyarokkal való megegyezést illetően. Ferdinand király és Averescu tábornok határozottan a Magyarországhoz való közeledés mellett foglalt állást. Take Ionescu próbált lavírozni. Összeegyeztetni az összeegyeztethetlent. Benešsel való tárgyalásait a kisantantrol, Magyarországhoz való közeledéssel. Figyelmen kívül hagyva csehszlovák kollegájának elképzeléseit arról, hogy előbb meg kell alakítani a kisantantot s csak azután tárgyalni Budapesttel, júliusban közvetlen megbeszéléseket kezdett Magyarországgal a két ország közötti viszony normalizálásáról.¹⁶¹ Paléologue ismét óvta a magyarokat attól, hogy érdemi tárgyalásokat kezdjenek a szomszédokkal. Ki akarta várni az opciók ratifikálását. (A rendkívüli nemzetgyűlést augusztus 7-re hívták össze.) A külügyi főtitkár ugyanis joggal tartott attól, hogy a tárgyalások eredménytelenek lesznek, mert a területi kérdés zsákutcába juttatja azokat. Ez pedig negatívan befolyásolja majd az opciók ratifikálását. Praznovsky jól látta, jelezvén azt kormányának is: „az a benyomásom, hogy a franciák bizonyos halasztást szeretnének. Montille — Paléologue kabinetfőnöke — ismét óvott a sietségtől. Véleménye szerint az idő nekünk dolgozik.”¹⁶² A későbbi események igazolták Párizs aggályait. A megbeszélések mindhárom viszonylatban kudarcra végződtek. Az ellentétek ugyanis áthidalhatatlanok voltak.

A szomszéd államok kizárólag jogi, állampolgársági és gazdasági kérdésekről voltak hajlandók tárgyalni, a magyar kormány pedig elsősorban a határ-

¹⁵⁹ AD. Europe 1918—29. Roumanie (a továbbiakban R) vol. 50. f. 97—98. Praznovszky feljegyzése a francia külügyminiszternek 1920. aug. 4. Uo. f. 109., Saint-Aulaire jelentése Millebrand-nak 1920. aug. 12. Uo. f. 118. Paléologue körtávirata 1920. aug. 17.

¹⁶⁰ Országos Levéltár Külügyminisztérium (a továbbiakban O. L. Küm.) K 74. — 1920. Párizs. Bejövő számjeltáviratok Praznovszky távirata Telekinek 1920. aug. 23.

¹⁶¹ Serie politica Roumania 1920. pacco 1920. fasc. 6670. Martin távirata Sforzának 1920. júl. 14. O. L. Küm. K. 74. 1920. Bejövő számjeltáviratok. Marffy Mantuano távirata Csákynek Take Ionescu-val való beszélgetéséről. 1920. szept. 30. Serie politica Cescoslovachia 1920. Pacco 938. fasc. 1853. Martin bukaresti olasz követ távirata Sforzának 1920. aug. 18. Uo. Serie politica Roumania 1920. Pacco 1520. fasc. 6670. Martin távirata Sforzának 1920. aug. 22. PDH. 489. dok. 491. E dokumentum tévesen utal arra, hogy a magyar—román tárgyalások a határra is vonatkoztak. AD. Europ R. vol. 35. f. 204. Feljegyzés 1920. dec. 13.

¹⁶² „I have the impression that the French would like to have some delay. Montille (Paléologue kabinetfőnöke) warned me against pressing the matter to much. In his opinion time is working in our favour” — szolt Praznovsky távirata. PDH. 955. dok. 458—459.

rendezésről: a *lettre d'envoi*-ra hivatkozva területi engedményeket kért. Ezt pedig valamennyien a leghatározottabban visszautasították. A Millerand-féle kísérőlevelet nem ismerték el, mert nem tekintették a békeszerződés részének. Azt — mondták ők — nem is írták alá.¹⁶³ A területi problémát tehát sem most, sem később nem voltak hajlandók szóba hozni.

Paléologue számolt ezzel. Kezdetől fogva kételkedő volt ebben a kérdésben. Tisztában volt vele, hogy egész Duna-konföderációs terve ezen áll vagy bukik, hiszen ez a kérdés egész koncepciójának alapfeltétele volt. Tisztában volt azzal is, hogy enélkül nem lesz sem opció, sem magyar—francia együttműködés, sem dunai konföderáció. Abban reménykedett tehát, hogy később majd megteremtődnek a feltételek, illetve hogy a szomszédokra gyakorolt gazdasági nyomással sikerül azokat megteremteni — ezért az általa kezdeményezett tárgyalások elodázására törekedett. A későbbiek folyamán — a júliusi események hatására — azonban a tárgyalási feltételek nemhogy javultak, inkább rosszabbodtak. Lásuk röviden ezeket az eseményeket.

Június 22-én Saint-Sauveur gróf egy francia delegáció élén Budapestre érkezett. Látványosan fogadták. Horthy Gödöllőn is vendégül látta. Tárgyalt Apponyival, a magyar kormány tagjaival. Budapesti tapasztalatairól részletes beszámolót készített, amelyben elemezte Magyarország politikai és gazdasági helyzetét. Megállapította, hogy Magyarország új határain belül a szomszéd államokkal való gazdasági megegyezés nélkül nem tud létezni.¹⁶⁴ A gazdasági helyzetet valamennyi utódállamban aggasztónak tartotta, mert egyik sem tudja saját szükségleteit kielégíteni. *A gróf szerint egységes gazdasági rendszert vagy föderációt kell szervezni, amely Közép-Európa és a Balkán valamennyi államát magába foglalná. Ezek az államok gazdasági szempontból egységet képeznének, melyet nem szabadna megbontani.*¹⁶⁵ „Gazdasági szempontból nem lehet magyar, csehszlovák vagy osztrák politikát csinálni. Egységes irányítású közép-európai gazdaságpolitikát kell folytatni, amely figyelembeveszi az eltérő érdekeket, s megfelelő egyezmények segítségével összehangolja azokat.”¹⁶⁶

¹⁶³ Az új dokumentumok más megvilágításba helyezik a magyar—csehszlovák tárgyalásokat is. Módosítják az addigi álláspontot, amely szerint Masaryk és Beneš hajlandó volt területi engedményekre. Tény, hogy mindkét államférfi, de főleg az előbbi, számtalanszor tett ilyen kijelentést. A tárgyalt időben is Masaryk Sforza külügyminiszterrel közölte, Csehszlovákia kész revideálni a határokat Magyarország javára. „Masaryk ebbe a dire repetutamente a Mago che Ceco-Slovachia avrebbe fatto spontaneamente sensibili rettifiche frontiere Slovaehia favore Ungheria per dimostrare spirite conciliativoed equitative” — hangzik Sforza távirata. ASMAE. Serie politica 1918—30. Ungheria 1920. pacco 1741. Telegrammi in portenza. Sforza távirata a prágai követnek 1920. febr. 18. Masaryk több ilyen, és ehhez hasonló kijelentést tett a későbbi évek során is. Tény azonban az, hogy amikor konkrétan felvetődött a revízió kérdése, Beneš azt a leghatározottabban visszautasította. Erről tanúskodnak az alábbi sorok: „Beneš odpověděl že lettre d'envoi není součástkou mirové smlouvy není námi podepsaná nenávazuje nás” — hangzik Benešnek a magyar államférfiakkal folytatott beszélgetésről készített feljegyzés. AMZV. PZ. Beneš feljegyzése 1921. márc. 21. „Teleki a Grátz v důvěrnem jednáni s Benešem žádali zase ústupky území. Po odmitnutí naznačili, že nemají zájem na další jednáni.” AMZV. PZ. Praga 83. Feljegyzés Beneš brucki tárgyalásairól Telekivel és Gratzcal.

¹⁶⁴ „... la situation est très grave. La Hongrie dans ses nouvelles frontières est sans accords économiques avec ses voisins ne peut pas vivre.” AD. Europe 1918—29. H. vol. 55. f. 169—177. Saint-Sauveur gróf jelentése 1920. aug. 4.

¹⁶⁵ Ces pays de l'Europe Centrale et des Balkans forment dans le nouvel état des choses un ensemble, un tout complet au point de vue économique qui ne peut être dissocié.” Uo.

¹⁶⁶ Il n'est donc pas possible de faire au point de vue économique une politique hongroise, tchéco-slovaque ou autrichienne il est nécessaire de faire une politique Europe Centrale avec

Saint-Sauveur gróf tapasztalata és javaslatai alátámasztották Millerand-ék eddigi információit, egybeestek a francia miniszterelnök konföderációs koncepciójával.

A gróf budapesti tartózkodása alatt tájékozódott, tárgyalta, javaslatokat tett. Megállapodást azonban nem kötött. Mégis — elutazása után — szárnyra kelt az a hír, hogy Gödöllőn titkos egyezményt írt alá. Az egyezmény szövegét Renner vásárolta meg 100 000 koronáért a magyar pénzügyminisztérium egyik tisztviselőjétől.¹⁶⁷ Az osztrák kancellár az állítólagos titkos egyezményt átadta Benešnek, aki ezt tiltakozó jegyzék kíséretében azonnal Párizsba továbbította. A tizenegy oldalas dokumentum — amelyet állítólag 19-ről 20-ra virradóra írtak alá Horthynál Gödöllőn — a legaprólékosabban feltünteteti azokat a területeket, amelyeket Magyarország visszakup. Az állítólagos egyezmény célja ugyanis a trianoni és Saint-Germain-i béke radikális megváltoztatása.¹⁶⁸

A dokumentum vagy hamisítvány, vagy pedig az akkoriban tömegével készült magyar tervek egyike lehetett. Ezt az állítólagos egyezményt használta fel Beneš és Renner arra, hogy éles kirohanásokat intézzen a francia—magyar közeledés ellen. S támogatta őket ebben Németország, Jugoszlávia, Románia, Anglia és Olaszország — valamint részben az USA is —, hitelt adva a hírverésnek, s támadva miatta a francia kormányt.¹⁶⁹ Amikor pedig diplomáciai körökben és a sajtóban a francia—magyar megegyezés körüli láрма a tetőpontjára hágott, lényegében a két állam kapcsolatkeresése már elvesztette régi intenzitását. Mindkét fél — de főleg a magyar — a visszavonulás lehetőségét fontolgatta.

une direction unique d'ensemble qui tienne compte des différents intérêts et les associent entre eux par des accords appropriés” — hangzik gróf Saint-Sauveur feljegyzése. Uo. AD. Europe 1918—29. H. vol. 59. f. 178. A prágai francia követ jelentése Millerandnak 1920. aug. 9.

¹⁶⁷ A dokumentumon Saint-Sauveur aláírása is szerepel. A gróf júl. 24-én érkezett Budapestre. Az egyezményt pedig állítólag 19-ről 20-ra virradó éjjel írták alá.

¹⁶⁸ AD. Europe 1918—29. H. vol. 59. f. 181—192. A francia—magyar titkos egyezmény. A magyar külügyminisztérium által publikált iratok között ez az egyezmény nem szerepel. Ha ilyen létezett volna, akkor ezt a magyar kormány 1939-ben közzé tette volna. Ma már egyre többet ismerünk a francia—magyar tárgyalások valódi történetéből és egyre világosabban látjuk a hátterét és a célját. Azt, hogy a francia diplomácia vezetői az ígéretek és biztatások mellett meddig kívántak elmenni a revízió kérdésében, és milyen feltételek mellett, hogy Franciaország sem politikai, sem katonai egyezményt nem kötött Magyarországgal, csak politikai jellegű deklarációt adott, amely implicite magában foglalta a területi revízió lehetőségét. Továbbá, hogy Millerand lényegében az adott *status quo* alapján állott, és csak kisebb mérvű határkorrekcióra gondolt. Paléologue viszont a békeszerződés revidálásában ennél tovább ment: ő komolyabb határkiigazításokat is megengedhetőnek tartott. Ezt szóban több alkalommal ki is fejtette a magyar delegáció tagjainak. Így 1920. jún. 20-án Csákynek, amikor közölte, hogy miért hagyta ki az írásos delegációból, a béke alapstruktúráját védő korábbi mondatot. „Paléologue intimated that the omission of this phrase signifies the willingness of the French Government to overlook in our favour, if necessary the general structure of the treaty” — szól Csáky jelentése. PDH. 378. dok. 378. Ezt bizonyítja az is, hogy Paléologue elfogadta Halmos ápr. 23-i memorandumát tárgyalási alapnak. Paléologue bukása után a képviselőházban nyíltan beszéltek a volt külügyi főtitkár erre irányuló törekvéseiről. Lásd Paul Boncour hozzájárulását: Chambre des députés 1-re séance du mardi 7. juin 1921.

¹⁶⁹ Lásd erről: AD. Europe 1918—29. H. vol. 59. f. 180. A prágai francia követ jelentése 1920. aug. 9. Uo. f. 193. A prágai francia követ jelentése 1920. aug. 11. Uo. f. 196. Pontalis bécsi francia követ távirata 1920. aug. 13. Uo. f. 208—209. Charles Roux román francia követ távirata 1920. aug. 30. Uo. f. 200. Fouchet budapesti francia főmegbízott távirata 1920. aug. 18. Uo. vol. 58. f. 175—176., 189. Marcilly Franciaország berlini képviselőjének távirata Millerandnak 1920. jún. 4. és jún. 6. ASMAE. *Seria politica* 1920—30. Ungheria 1920. pacco 1741. Telegrammi i portenza.

Nem kétséges, a belpolitikai tényezőket: a belső ellenzék egyre fokozódó támadásait, amely mindkét fél részéről óvatosabb politikát követelt, aligha lehet a kérdés elemzésénél figyelmen kívül hagyni. A kérdést azonban mégis elsősorban külső tényezők: a nemzetközi erőviszonyok döntötték el. Mindenekelőtt Nagy-Britannia politikáját kell említenünk. Már utaltunk arra, hogy a Foreign Office kezdettől fogva szembeszállt a Millerand dunai terveivel, támadta annak Magyarországgal kapcsolatos politikáját. Május első hetében — tehát a francia—magyar tárgyalások legkezdetén — Hohler angol főmegbízott kormánya utasítására ellenakciót indított. Horthyt — akivel szoros kapcsolatot tartott fenn — igyekezett Franciaország ellen hangolni. Felhívta a kormányzó figyelmét arra, hogy Franciaország maga is rendkívül nehéz gazdasági és pénzügyi helyzetben van — az USA és Anglia segítségére van utalva —, tőle tehát nemigen lehet támogatást remélni.¹⁷⁰ Május 27-én pedig írásos megkeresést, demarsot nyújtott át a kormányzónak, amelyben már tiltakozott a francia—magyar gazdasági tervek ellen, s egyben felajánlotta az angol—magyar gazdasági kapcsolatok szorosabbra fűzését.¹⁷¹ Június 4-én Anglia jegyzéket küldött a magyar kormánynak, amelyben tiltakozott a magyar vasutak bérbeadása ellen, mert — hangsúlyozza a jegyzék — ez a trianoni béke jóvátételre vonatkozó cikkelyével ellentétes. Az ügyvivő megemlítette, hogy kormánya Párizsban is szót emelt ez ellen: a budapesti tiltakozással egy időben Derby párizsi angol követ átadta Millerand-nak Curzon levelét, amely tiltakozik a francia—magyar kombinációk ellen.¹⁷² Az angolok energikus közbelépte után Teleki erősen ingadozni kezdett, bátortalan lett. — A június 22-i egyezmény aláírásához végül mégis hozzájárult, mivel Paléologue francia külügyi főtitkár az angolok budapesti tiltakozását jelentéktelennek minősítette, a párizsiti pedig letagadta. Ezt tette mind a Halmossal való beszélgetésében — Halmos Teleki utasítására érdeklődött nála az angol intervencióról¹⁷³ —, mind pedig Fouchet-nak küldött táviratában.¹⁷⁴ S ami pedig végképp helyrebillentette Teleki egyensúlyát, az az volt, hogy Paléologue bizalmasan közölte Halmossal: Anglia és Franciaország között megállapodás van a magyar kérdésben. Fouchet pedig tudatta Telekivel, hogy Paléologue a kérdést megvitatta Derby párizsi angol nagykövettel, és az ügy elrendeződött.¹⁷⁵ Csáky június 10-i jelentésében újra kitért erre a kérdésre. Rögzítette ezzel kapcsolatos benyomásait és információit. Ezek szerint létezik egy angol—francia megállapodás, amelynek értelmében Magyarország Franciaország érdekszférájába tartozik.¹⁷⁶ Hohler akciójának célja, rémíteni a franciákat és bizonyos elő-

¹⁷⁰ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 154—162. Fouchet jelentése Millerandnak 1920. máj. 12.

¹⁷¹ „La situation et très émouvante depuis le commencement de la semaine à cause des démarches et paraît-il de l'arrogance de mon collègue anglais, qui a porté avant hier matin au Regent des offres de Londres.” AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 146. Fouchet jelentése Millerandnak 1920. máj. 27.

¹⁷² AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 198. Fouchet távirata Millerandnak 1920. jún. 8. PDH. 315. dok. 328. A békeszerződés eme paragrafusára szerint az ország állami vagyonát lefoglalja jóvátételi fedezetnek. A francia kormány tisztában volt azzal, hogy a tervezett optio valóban ellentétben áll a békeszerződés jóvátételére vonatkozó döntéseivel. Erről tanúskodik a francia külügyminisztériumban megtalálható feljegyzés, amely a jogi szakértő álláspontját tartalmazza. Uo. f. 204—205. Feljegyzés 1920. jún. 9.

¹⁷³ PDH. 327. dok. 338.

¹⁷⁴ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 204. Feljegyzés Halmos látogatásáról 1920. jún. 9. PDH. 342. dok. 349.

¹⁷⁵ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. Paléologue távirata Fouchet-nak.

¹⁷⁶ PDH. 342. dok. 349. 409. dok. 415—416.

nyöket biztosítani a britek számára, mielőtt átengedik Magyarországot Franciaországnak.¹⁷⁷

Paléologue még ugyanazon a napon (június 9-én), amikor Fouchet-t informálta, hogy „a brit kormány ez ideig semmilyen közlést nem tett a francia kormánynak Magyarország opcióügyében”,¹⁷⁸ feljegyzést készített, ahol leírja: egy nappal korábban Lord Derby hivatalosan közölte a francia kormánnyal az opciókkal kapcsolatos ellenvetéseit, Millerand kitérő választ adott neki,¹⁷⁹ hogy ilyen ügyet nem ismer.¹⁷⁹ A francia diplomácia vezetői e taktikai húzással érték el, hogy a magyar kormány Hohler közbelépése ellenére aláírta az opciókat.

Az opciók aláírásának híre bombaként hatott a Foreign Office-ban. Ezt követően az angolok fokozták nyomásukat a magyar és a francia kormányra. Mindenáron meg akarták akadályozni az opciók ratifikálását. Június 26-án Johnson angol ügyvivő — Hohler félévre szabadságotlalták, az opciók aláírását ugyanis az ő számlájára írták — felkereste Telekit, s kormánya nevében választ kért a június 4-i angol jegyzékre. Teleki azt válaszolta, hogy a kérdést Paléologue megvitatta Lord Derby párizsi angol nagykövettel, és a dolgok elrendeződtek. Johnson ezt az állítást valótlannak minősítette, mert — mint közölte — kormányának nincs tudomása Paléologue állításáról.¹⁸⁰ Két nappal később, június 30-án Johnson átadta Telekinek Curzon angol külügyminiszter levelét, amely tiltakozik az opciók ellen, ezek ugyanis ellentétben állnak a békeszerződéssel.¹⁸¹ Újabb két napra rá Sir Hugh Lewick, a Jóvátételi Bizottság angol tagja levelet intézett Fouchet-hoz, amelyben felvilágosítást kért a magyar—francia gazdasági és politikai megállapodásról. Hangsúlyozta, hogy az egész ügylet ellentétben áll a békeszerződéssel.¹⁸² London a politikai támadással egy időben gazdasági oldalról is fokozta nyomását a magyar kormányra. Június 25-én (három nappal az opciók aláírása után) Stead ezredes — Troubridge admirális volt vezérkari főnöke, — fogadást tartott a Ritz szállóban a bank megalapításának egyéves évfordulója alkalmából. A fogadáson jelen volt a magyar politikai és gazdasági élet számos vezető tagja, köztük maga a miniszterelnök is. Stead pohárköszöntőjében védelmébe vette Anglia magyarországi gazdasági érdekeit. Hangsúlyozta, hogy Magyarország ma szabad, és Anglia érdekelve van prosperitásában. A legszorosabb pénzügyi kapcsolatot kell létrehozni London és Budapest között. A Duna révén Magyarország Anglia szomszéda lett, s az kész segíteni meggyengített gazdasága függetlenségének megőrzésében. Magyarország — hála szerencsés földrajzi fekvésének — Kelet-Európa tengelye. Fontos szerepet kell játszék ebben a térségben. Az angol barátság az, amely segíthet neki ebben. A miniszterelnök válaszában Anglia jóindulatát méltatta s kifejezte reményét, hogy ez a jövőben is megmarad.¹⁸³

¹⁷⁷ Uo.

¹⁷⁸ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 202. Paléologue távirata Fouchet-nak 1920. jún. 9.

¹⁷⁹ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 203. Paléologue feljegyzése 1920. jún. 9. „Il y a un jour que Lord Derby avait de son coté notifié au gouvernement français son opposition. Millerand lui avait répondu qu'il ignorait cette affaire” (optiókról volt szó). Uo.

¹⁸⁰ AD. Europe 1918—29. H. vol. 59. f. 82—83. Fouchet távirata Millerandnak 1920. jún. 30. PDH. 409. dok. 415.

¹⁸¹ PDH. 409. dok. 415—416.

¹⁸² AD. Europe 1918—29. H. vol. 59. f. Sir Lewick levele Fouchet-nak 1920. júl. 2.

¹⁸³ Fouchet részletesen számolt be a fenti fogadásról. Felhívta kormánya figyelmét arra, hogy az egész a francia—magyar gazdasági közeledés ellen irányul. AD. Europe 1918—29. H. vol. 59. f. 68—71. Fouchet jelentése Millerandnak 1920. jún. 26.

Az opciók aláírása után a Magyarországért folytatott angol—francia vetélkedés tehát csak fokozódott. A franciák ekkor még nem voltak hajlandók visszavonulni. Ellenkezőleg, fokozták diplomáciai tevékenységüket azok végleges megszerzéséért, s csak utána kívántak alkudozni Nagy-Britanniával. Útókártyának akarták őket felhasználni a tervezett Millerand—Lloyd George találkozáson, amelyen a magyar kérdést is napirendre tűzték. A francia külügyminisztériumban található egy feljegyzés, amely utal erre, leszögezvén: az opció abból a szempontból fontos, hogy más angol követelésekkel szembe lehessen szállni.¹⁸⁴ A franciák csak később — július végén, illetve augusztus elején —, az angol—francia találkozó után kezdték meg a visszavonulást. Ekkor már — az angolokra való tekintettel — utasították vissza a magyarok kérését, hogy ti. Millerand, Foch fogadja a Párizsba induló magyar delegációt.¹⁸⁵ Mindez csak fokozta a magyar kormány megtorpanását, Franciaországtól való távolodását, s erősítette azt a folyamatot, amely Magyarországon június végén — az angolok másodszeri közbelépésére — kezdődött. Ezek az események nyilvánvalóvá tették a magyar kormány előtt, hogy Anglia nem mondott le Magyarországról, nem engedte át francia érdekszférába, ahogy ezt Paléologue elhitetni igyekezett. A francia kormány ugyan továbbra is kitarzott amellett, hogy Londonnal megegyezett a magyar kérdésben, továbbá, hogy az angolok semmilyen tiltakozást nem nyújtottak be náluk¹⁸⁶ — de Budapesten ezt már kételkedve fogadták. Magyarország — ha lassan is — távolodni kezdett Franciaországtól. S ezt a folyamatot már nem lehetett megállítani.

A magyar—francia elhidegülésben szerepet játszott Olaszország is. Róma kezdettől fogva kitartoán munkálkodott azon, hogy keresztülhúzza Franciaország Magyarországgal kapcsolatos terveit. Utaltunk már arra, hogy az olasz kormány hármass — Ausztriából, Magyarországból és Romániából álló — csoportosulást kívánt létrehozni, s a föderáció tengelye ugyancsak Magyarország lett volna. Érthető tehát, hogy a francia—magyar közeledést nem nézte jó szemmel. Nem kívánta, hogy Franciaország rátegye a kezét Magyarországra. Ezt mindenképpen meg akarta akadályozni. Miután pedig nyilvánvalóvá vált, hogy ön maga ehhez kevés, Anglia mellé zárkózott fel, az ő akciójához csatlakozott. (A felállás tehát ugyanaz, mint a békekonferencián: angol—olasz együttműködés Franciaország ellen.) Fouchet budapesti francia követ több alkalommal hívta fel a Quai d'Orsay figyelmét a budapesti brit és az olasz főmegbízott franciaellenes együttműködésére.¹⁸⁷ Cerruti olasz főmegbízott mindvégig nagy figyelemmel kísérte a francia—magyar tárgyalások alakulását, s azokról részletes beszámolókat küldött Sforza külügyminiszternek.¹⁸⁸ Az olasz külügyminiszter igyekezett a franciák ellen hangolni a magyar politikai köröket. Sötét színekben esetelte Magyarország franciabarát politikájának súlyos következményeit. Hangsúlyozta, Budapesten tévednek, amikor azt hiszik, hogy a franciáknak tett koncessziók révén megjavíthatják kapcsolataikat a Szövetséges Hatalmakkal.¹⁸⁹ Az olasz diplomaták sokoldalú tevékenységbe kezdtek Franciaország

¹⁸⁴ AD. Europe 1918–29. II. vol. 58. f. 205. Feljegyzés 1920. jún. 8.

¹⁸⁵ PDH. 550. dok. 555. 559. dok. 561–562.

¹⁸⁶ AD. Europe 1918–29. II. vol. 59. f. 99–101. Fouchet jelentése Millerandnak 1920. júl. 3. PDH. 409. dok. 415–416.

¹⁸⁷ AD. Europe 1918–29. II. vol. 58. f. 54–55. Feljegyzés 1920. jún. 20. Uo. f. 6–10. Fouchet jelentése Millerandnak 1920.

¹⁸⁸ ASMAE. Serie Politica 1920. 30. Ungheria 1920. pacco 1741. f. 8061. Cerruti távirata Sforzának 1920. jún. 7. uo. f. 8058. Cerruti távirata Sforzának 1920. jún. 25.

¹⁸⁹ PDH. 581. dok. 578. 617. dok. 605–606.

magyarországi politikája ellen. Rámutattak arra, hogy Franciaország politikailag nem támogathatja Magyarországot, mert nem érdeke, hogy erős és nagy legyen.¹⁹⁰ Ez egyedül Olaszországnak érdeke. Franciaország pillanatnyilag ugyan elfordult Csehszlovákiától, de ez ideiglenes. Tévedés volna azt gondolni, hogy a franciák ezt az országot kihagyták politikai számításaikból.¹⁹¹ Felhívták a magyar kormány figyelmét arra, hogy egy állam sem képes egyszerre barátságban lenni Franciaországgal is, Németországgal is. Ha Magyarország francia támogatásra számít — ellenséges Németországgal lesz dolga.¹⁹² Az opciók aláírása után Olaszország — akárcsak Anglia — egyértelműbben és határozottabban lépett fel a gazdasági és politikai érdekeit rendkívüli módon veszélyeztető francia—magyar társulás ellen.

Június 28-án Cerruti kormánya nevében tiltakozott a magyar—francia közeledés miatt. Ezt július 3-án megismételte. Az olasz főmegbízott hangsúlyozta, hogy a francia—magyar együttműködés rossz benyomást keltett mind Angliában, mind pedig Olaszországban. Emlékeztette Kányát, hogy Huszár miniszterelnök és gróf Somssich külügyminiszter februárban neki személyesen kijelentette, hogy Magyarország politikáját Olaszországra kívánja alapozni, minthogy közösen kell védekezniük a pánszláv veszéllyel szemben. Eme kezdeményező első lépésen túl a magyar fél semmit sem tett, hogy Budapest Róma közeledését valóban elősegítse. Kánya, a külügyminiszter állandó helyettese válaszában rámutatott arra, hogy a nemrég megkezdett francia—magyar tárgyalások olyan messzire jutottak el, amire Budapesten nem is számítottak. Kifejtette ama nézetét, hogy a francia—magyar közeledés semmiképpen nem zavarhatja meg a baráti kapcsolatokat a Szövetséges Hatalmak más tagjaival. „Ha most Franciaország követi Olaszország és Anglia példáját és némileg barátságosabb magatartást tanúsít irányunkban — folytatta Kánya —, ez még nem elegendő ok arra, hogy Anglia és Olaszország hátat fordítson Magyarországnak.” Az olasz—magyar viszony megtorpanásáért a felelősséget az olasz kormányra hárította, mert — ahogy érvelt — Olaszország Romániával kapcsolatos politikája, amely figyelmen kívül hagyta a magyar érdekeket, akadályozta a magyar kormányt abban, hogy eredeti tervét megvalósítsa. Cerruti rámutatott Románia fontosságára, a tervezett közép-európai egyensúlyozó blokk számára. Ennek érdekében Magyarországnak normalizálnia kell viszonyát a román kormánnyal. Még azon az áron is, ha egyelőre elfogadja a román feltételeket, vagyis e viszonylatban elismerni a kialakult helyzetet. Ami nem jelenti, hogy a későbbiek során ez nem módosul. Bízunk abban, hogy Erdély autonómiája már most megvalósítható.¹⁹³

Franciaország Romániával kapcsolatos „tanácsai”, mint láttuk, nem akadályozták a francia—magyar közeledést. Itt tehát másról is szó van. Arról tudniillik, hogy Olaszország potenciális lehetőségei egy revízió keresztülviteléhez jelentéktelenek voltak. Budapesten azt a hatalmat kívánták előnyben részesíteni, amely képes volt bizonyos engedményekért másirányú kárpótlások kieszközlésére. Ilyen hatalomnak — a tárgyalat időben — Franciaországot tartották. Az Egyesült Államok magatartására a magyar—francia közeledéssel kapcsolat-

¹⁹⁰ PDII. 369. dok. 372. ASME Serie Politica 1920—30. Ungheria 1920. pacco 174. f. Cerruti távirata Sforzának 1920. jún. 16.

¹⁹¹ Uo.

¹⁹² PDII. 433. dok. 437.

¹⁹³ PDII. 415. dok. 421—423. ASMAE. Serie Politica Roumania 1920. pacco 1520. fasc. 6670. Martin távirata Sforzának 1920. júl. 14.

ban — lévén, hogy az eléggé indifferens volt¹⁹⁴ — jelen tanulmányunkban nem térünk ki.

Anglia és Olaszország fent vázolt politikája nemcsak Magyarországra, hanem szomszédaira is hatással volt. Az előbbit — mint láttuk — visszavonulásra készítette, az utóbbiakat támadásra, határozott fellépésre serkentette. A harc élén Beneš állt. A csehszlovák külügyminiszter gyümölcsösztetni kívánta a heyztet adta lehetőségeket: meg akarta valósítani a kisantra vonatkozó régi tervét.

Javában dült még a háború, de a nemzeti mozgalom emigrációban levő vezetői már terveket szöttek a háború utáni együttműködésről, arról, hogyan fogják egyesíteni a birodalom helyén keletkezett kis független államokat. Masaryk több tervet dolgozott ki erre: Közép-Európa átszervezésére vonatkozó koncepciója ugyanis az idők folyamán — az aktuális helyzethez alkalmazkodva — többször változott — mégpedig minden esetben szűkült. Az általa elképzelt Közép-európai Unió a független államok létrejöttével együtt kezdett szétesni. Történt pedig ez azért, mert a nacionalizmus virágkorát élő, különböző társadalmi berendezkedésű, eltérő gazdasági és politikai érdekű államokat nehéz volt egyesíteni. A háború után Masaryk szövetségi tervei *ad acta* kerültek. A megváltozott helyzetben Prága csak a Csehszlovákiából, Jugoszláviából és Romániából álló szűk szövetségi rendszer létrehozásában volt érdekelve. Beneš erre irányuló diplomáciai erőfeszítései azonban kudarcot vallottak. Az a tény, hogy valamenynyien az Osztrák-Magyar Monarchia területén keletkeztek, illetve a birodalom területeivel gyarapodtak, nemcsak a közös érdekek, hanem a köztük levő ellentétek forrása is lett. Törekvésük, hogy határaikat minél jobban kitágítsák, sérlette szomszédaiak érdekét. A különböző területekért, a nagyobb zsákmány megszerzéséért tehát egymással is csatáztak. A feszültség különösen Románia és Jugoszlávia között éleződött ki. Határincidensek voltak napirenden, s már-már háború kirobbanásától kellett tartani a két állam között. S ha mindehhez hozzávesszük azt, hogy a három állam földrajzi fekvése eltérő külpolitikát feltételezett, továbbá azt, hogy különböző társadalmi berendezkedésük is fokozta köztük a feszültséget, akkor érthetővé válik, hogy Beneš — minden erőfeszítése ellenére — még a magyar kérdésben sem tudta szinkronba hozni a három állam politikáját (holott tulajdonképpen ez volt köztük az egyetlen összekötő kapocs). Ez magyarázza azt a tényt, hogy nem sikerült összehangolniuk tevékenységüket a Károlyi-kormány és a Tanácsköztársaság ellen. Jugoszlávia — lévén, hogy Magyarország elismerte a belgrádi egyezményt — elhatárolta magát a csehszlovák-román tervektől és akcióktól, s csak a József főherceg jelölésével kapcsolatos események után kezdett felfigyelni Beneš javaslataira.¹⁹⁵ Csehszlovákiával közösen tiltakozott a békekonferencián a főherceg hatalomra kerülése ellen. Akciójuk sikeresnek bizonyult, s ennek következtében a két állam között szorosabb lett a kapcsolat. A csehszlovák—román viszonyt azonban a tárgyalt időszakban az elhidegülés jellemezte.¹⁹⁶ A párizsi békekonferenciáig a három állam közötti együttműködés tehát mindvégig esetleges és bilaterális volt. Egységes akciójukra először a trianoni béketárgyaláson került sor. Ezt követően újra külön utakon jár-

¹⁹⁴ Az Egyesült Államok diplomatái figyelemmel kísérték az eseményeket. Erről jelentéseket küldtek. Hivatalosan nem tiltakoztak a francia—magyar kombináció ellen. Az amerikai sajtó azonban, hitelt adva a titkos egyezményről szóló híreknek, támadta a francia kormányt, ami ellen Millerand-ék tiltakoztak.

¹⁹⁵ Belgrádban József főherceg jelölését a Habsburg-restauráció első lépésének fogták fel.

¹⁹⁶ AD. Europe 1918—29. H. vol. 58. f. 200. Csehszlovákia jegyzéke. ASMAE. Serie Politica Roumania 1920. pacco 1520. fasc. 6670. Csehszlovákia tiltakozó jegyzéke 1920. ápr. 29.

tak. Beneš szerződési javaslatát mind Jugoszlávia, mind pedig Románia vissza-utasította. Ebben 1920 nyaráig következetesek maradtak.¹⁹⁷

A francia—magyar titkos egyezmény azonban egymás felé lökte a három államot, s a köztük levő viszony alakulásában szinte katalizátor szerepet játszott. A csehszlovák diplomácia vezetője azonnal fölismerte az adott légkör nyújtotta lehetőségeket — Jugoszlávia és Románia pánikban élt: tisztában voltak azzal, hogy a magyar revíziós törekvések Franciaország támogatása mellett potenciális veszélyt jelentenek, hogy Beneš mostani üzenete — „Magyarország már nem ellenségünk, hanem riválisunk”¹⁹⁸ — a tényleges helyzetet konstatálja. Július végétől élénk összeköttetés jött létre Belgrád, Bukarest és Prága között. Ninčić Csehszlovákiába utazott s megtárgyalta Benešsel az új helyzetet. A két külügyminiszter megállapodott a szerződés megkötésében. Beneš, Belgrádba készült az egyezmény aláírására. Elutazása előtt közölte Rennerrel, hogy a franciák által támogatott magyar revíziós törekvések szükségessé teszik a kisantant megalakítását.¹⁹⁹

A francia kormány éberben — és nagy elégedetlenséggel kísérte figyelemmel Beneš minden lépését. A három állam fővárosaiba akkreditált követek utasítást kaptak, hogy minden vele kapcsolatos információt jelentsenek. Nem érdektelen megjegyezni, hogy valamennyi — Pazzi prágai, Fontenay belgrádi és Dachner bukaresti — francia követ Benešek oldalán állt.²⁰⁰ Praznovsky egyik jelentése is utalt arra, hogy a Millerand-féle politikát nagymértékben akadályozza az, hogy a diplomáciai testület és a külügyminisztérium egyes osztályai szemben állnak külpolitikai koncepciójával. Hibáztatja a francia miniszterelnököt, hogy csak részben cserélte ki a diplomatákat s a Quai d’Orsay vezetőit.²⁰¹

S itt fel kell hívni a figyelmet a kisantant megalakulásával kapcsolatos egyik igen lényeges — s eddig eléggé elhanyagolt — tényezőre, mégpedig Benešek nagyhatalmi támogatására. E nélkül a támogatás nélkül ugyanis nem valószínű, hogy Beneš — bármennyire elszántan is küzdött — diadalra tudta volna vinni e szövetség létrehozására vonatkozó tervét. Franciaország szembenállását Anglia és Olaszország ellensúlyozta. E két állam — franciaellenes megfontolásból — Beneš oldalára állt (bár ez Olaszországnál nem volt egyértelmű).

Mi volt Anglia és Olaszország álláspontja a kiépülő szövetségi rendszerrel kapcsolatban? Utaltunk már arra, hogy London gazdasági szempontból érdekelt volt a Monarchia területén keletkezett valamennyi állam újbóli egyesítésében. (Sőt, ennek érdekében konkrét lépéseket is tett.) Amikor azonban 1920 nyarán — a magyar—francia megegyezés kapcsán — előtérbe került a kisantant megalaku-

¹⁹⁷ DBFP. 120. dok. 149—154. Jöung belgrádi angol követ jelentése Curzonnak 1920. márc. 2. A kisantant megalakításával kapcsolatos eseményekre itt nem térünk ki. Lásd erről: *Ádám Magda: Magyarország és a kisantant* Bp. 1968. 9—40. Diplomatické dokumenty o spo. jenekých smlouvach Republiky Československé s královstvím Srbů, Chorvátů a Slovinců a s královstvím Rumunským. Praha. 1923.

¹⁹⁸ AMZV. PZ. teleg. odesle. Beneš távirata 1920. júl. 30.

¹⁹⁹ ASME. Serie Politica 1920—30. Cecoslovachia 1920. pacco 934. fasc. 1853. Torretta távirata a bécsi olasz követnek 1920. aug. 15.

²⁰⁰ AD. Europe 1918—29. T. vol. 55. f. 242—243. Pozzi prágai francia ügyvivő távirata Millerandnak 1920. júl. 31. Uo. vol. 45. f. 1—2. Pozzi távirata Millerandnak 1920. aug. 2. Uo. f. 225—228. Couget távirata Millerandnak 1920. aug. 9. AD. Europe 1918—29. vol. 47. f. 13. Fountenay jelentése Millerandnak 1920. júl. 27. Uo. f. 30—31. Fountenay jelentése Millerandnak 1920. aug. 9. Uo. T. vol. 65. f. 20—23. Fountenay jelentése Millerandnak 1920. aug. 15. AD. Europe 1918—29. Roumanie (a továbbiakban R.) vol. 34. f. 118. Daeschner távirata Millerandnak 1920. aug. 19. Uo. f. 85. Billy athéni francia követ távirata Millerandnak.

²⁰¹ PDH. 560. dok. 580.

lása, vagyis a győztes kis államok egyesítése, Nagy-Britannia lemondott korábbi elképzeléseiről, s kész volt a Közép-Európát kettéosztó tömb létrehozását támogatni. A minimális kisantant-terv mellett foglalt állást, vagyis Beneš, és nem Take Ionescu koncepcióját tette magáévá. Londonban a kisantanttra vonatkozó román elképzeléseket a leghatározottabban elleneztek. Lengyelország és Görögország — különösen az előbbi — bevonásával nem értettek egyet, mert — mint mondták — „Pilsudski kalandor politikája megterheli a kisantantot”.²⁰² A brit diplomácia kitartóan munkálkodott azon, hogy Romániát a Lengyelországról való lemondásra bírja. Fáradozásait végül is siker koronázta, s közbelépésükre Bukarest hajlandó volt lemondani a maximális tervről, s elfogadta Beneš elképzeléseit a három tagú kisantantról. Beleegyezésüket mindazonáltal csak átmeneti kompromisszumnak tekintették, melyre az angol—román gazdasági kapcsolatok megszervezése miatt kényszerültek. Lengyelországról, mint a kisantant jövődjő tagjáról még sokáig nem mondtak le.

A brit diplomácia — a dunai államokba akkreditált követein keresztül — effektív támogatást nyújtott a kisantant megalakításához. A Foreign Office jogosnak és szükségesnek tartotta a magyar veszély elleni szövetség létrehozását. Phipps egyik jelentésében utal is erre, hangsúlyozván, hogy a kisantantnak „védelmi jellege lesz, a békét fogja védeni, s Ófelsége kormányának teljes támogatását fogja élvezni”. Majd hozzáteszi: „A kisantant ugyanakkor biztonságot nyújt a francia és az olasz kormány intrikái ellen.”²⁰³

Ami Olaszországot illeti — ő ebben a kérdésben Angliához hasonló álláspontot képviselt. Mindent támogatott, ami Franciaország ellen irányult. Egyik napról a másikra változtatta meg korábbi dunai politikáját, melynek célja a Jugoszlávia és Csehszlovákia elleni hármas blokk létrehozása volt. Az új helyzetben kész volt közeledni az említett két államhoz. (Romániával pedig eddig is elég jó viszonyban volt.) Félretéve tehát a Fiume és Dalmácia miatt már-már háborúval fenyegető ellentétet, 1920 novemberében megkötötte Jugoszláviával az ún. rapallói egyezményt, amely a Saint-Germain-i és a trianoni béke feletti örökösök mellett arra is kötelezte a szerződő feleket, hogy együttesen fellépjenek a Habsburg-ház magyarországi vagy ausztriai restaurációs törekvései ellen. Két hónappal később Beneš és Sforza jegyzékváltásban állapodott meg, hogy a rapallói egyezmény Habsburg-kérdésre vonatkozó része csehszlovák—olasz viszonylatban is érvényes.²⁰⁴ Budapesten rossz néven vették Olaszország pálfordulását. Horthy szemrehányásokat tett Cerruti budapesti olasz főmegbízottnak azért, hogy kormánya támogatta a kisantant megalakulását. Cerruti cáfolta ezeket az állításokat. Sforza utasítására felkereste Telekit és közölte vele, hogy Olaszországnak semmilyen szerepe nem volt ezekben az eseményekben. Részletesen előadta a Rómából kapott, kisantanttra vonatkozó információit.²⁰⁵

A francia diplomácia vezetői a leghatározottabban elleneztek a kisantant szervezését, s a rendelkezésükre álló eszközökkel igyekeztek is azt megakadályozni. Nyilvánvaló volt előttük, hogy ez a szövetség keresztülhúzza Duna-konföderációs tervüket, mely valamennyi dunai államot össze akart fogni előbb

²⁰² AD. Europe 1918—29. R. *Ozer Carmi*: i. m. 28—30.

²⁰³ Uo.

²⁰⁴ Diplomatické dokumenty Malé Dohody 41. dok. 93.

²⁰⁵ PDH. 649. dok. 628—629. „Approvo linguaggio con Horthy alla prima occasione prego smentire nel modo puo formale il preteso nostro consiglio a Beneš Sarebbe interessante sapere come giunta a Budapest una si falsa notizia” — hangzott Sforza távirata. ASMAE. Ungheria 1920. pacco 1741. Telegramme in portenza. Sforza távirata Cerrutinak 1920. szept. 2.

gazdaságilag, majd pedig politikailag. A kisantant győzőkre és legyőzöttekre osztja majd ezt a területet, s közülük az utóbbiakat óhatatlanul Németország karjaiba kergeti. Álláspontjukat pontosan tükrözi Millerand augusztus 24-én kelt, 11 követtségnek szóló körtávirata. E táviratban a miniszterelnök utal azokra a tárgyalásokra, melyek a Csehszlovákiát, Jugoszláviát, Romániát — és esetleg Lengyelországot és Görögországot magába foglaló szövetség létrehozását célozzák. Utal a már létrejött csehszlovák—jugoszláv megegyezésre, majd így folytatja: „Az ilyen politika azzal a súlyos kellemetlenséggel járhat, hogy elszigeteli a magyar kormányt, amely elkerülhetlenül megkísérelheti, hogy Németország oldalára álljon, s ott találjon támogatást. A mi mindennapi gondunk pedig — éppen ellenkezőleg — az, hogy elkerüljük a konfliktusokat, hogy a közeledés és az egyetértés elemeit keressük Közép-Európa különböző államai között. Eme cél hatékonyabb megvalósítása érdekében segítettem elő a francia és a magyar vállalatok gazdasági közeledését is. A francia befolyás erősítése Budapesten ugyanis alkalmasnak látszott arra, hogy a béke ügyét szolgálja — hisz ez valamennyi közép-európai szövetségesünknek bizonyos garanciát nyújt, hogy elejét veszi Magyarország hódító politikája megújulásának. Ilyen feltételek mellett Lengyelországnak vagy Görögországnak a tervezett kombinációhoz való csatlakozása azzal fenyegethet, hogy elősegíti Közép-Európa két táborra bomlását, s így növeli a konfliktusveszélyt. *Nem érdekünk tehát, hogy a kormány, amelynél Ön akkreditáva van, belépjen egy ilyen orientációjú csoportosulásba.* Kérem, hogy az Ön megítélése szerinti legdiszkrétebb formában hívja fel a kormány figyelmét e politika súlyos következményeire, mely a magyar és a német érdekek találkozásának veszélyét rejti magában, és megnehezíti a közép-európai államok közötti természetes kapcsolatok kialakítását.²⁰⁶ Ez tehát Franciaország hivatalos álláspontja a kialakuló kisantanttal kapcsolatban. Ez a komoly forrásértékkel bíró dokumentum önmagában is tanúskodik arról, hogy Párizs nemesak hogy nem segítette elő e szövetség megalakulását. A csehszlovák—jugoszláv egyezményt is elítélték²⁰⁷ és a többi államot is próbálta visszatartani a csatlakozástól. Francia-

²⁰⁶ „Une telle politique présente le grave inconvénient d'isoler le gouvernement magyar qui sera inévitablement tenté de se rejeter du côté de l'Allemagne pour y trouver un appui. Notre cause constant est au contraire en vue de prévenir les conflits de rechercher les éléments de rapprochement et d'entente entre les divers États de l'Europe centrale. C'est surtout pour être au même de travailler plus efficacement à la réalisation de ce dessein que j'ai encouragé un rapprochement économique entre entreprises françaises et entreprises hongroises. Le développement de l'influence française à Budapest paraissait propre à servir la cause de la paix, en donnant à tous nos alliés de l'Europe Centrale certaines garanties contre un renouveau de la politique de conquête en Hongrie. — Dans ces conditions l'adhésion de la Pologne (Varsovie) de la Grèce (Athènes) à la combinaison projetée risquerait d'aggraver la division de l'Europe Centrale en deux camps et d'augmenter ainsi les chances de conflit. Nous n'avons donc aucun intérêt à ce que le gouvernement auprès duquel vous êtes accrédité entre dans un groupement de la sorte. — Je vous prie d'examiner sous quelle forme, particulièrement discrète, il vous paraîtrait possible de signaler au gouvernement Polonais (Varsovie), Grec (Athènes) les inconvénients d'une politique qui risque de solidariser les intérêts allemands et de rendre plus difficile dans l'Europe Centrale l'établissement de relations normales entre États issue de la désagrégation de l'Empire habsbourgeois.” AD. Europe 1918—29. J. vol. 47. f. 71—72. Millerand körtávirata 1920. aug. 24.

²⁰⁷ Osuský párizsi csehszlovák követ jelentéseiben beszámolt Palólogue ellen intézett kirohanásairól. A francia külügyi főtitkár figyelmeztette: kormánya veszélyes útra lépett. AMZV. PZ. Párizs 1920. aug. 20. Osuský jelentése Benešnek. A prágai levéltárban a párizsi csehszlovák követ több jelentése található, amelyek az alakuló kisantanttal kapcsolatos francia álláspontot tükrözik. Lásd: AMZV. PZ. Párizs 1920. Osuský jelentése Benešnek 1920. szept. 1., szept. 5., szept. 6., szept. 7., szept. 10. A prágai levéltárban talált iratok lehetővé tették számomra, hogy az 1965-ben elkészített monográfiában már felvessem azt a gondolatot, hogy

ország határozott közbelépésére a román kormány ingadozni kezdett, s Beneš romániai tárgyalásaikor váratlanul Bukarestbe érkezett Joffre francia marsall. A diplomáciai körök feszült figyelemmel kísérték a fejleményeket, s várták, ki lesz a győztes: Beneš vagy Joffre.

Az utóbbi lett a győztes. Románia nem csatlakozott a kisantanthoz, csak szóbeli megállapodásra volt hajlandó. A kisantant egyezményt csak egy évvel később írta alá, amikor a magyar veszély — IV. Károly ex-király puccskísérlete következtében — újra akuttá vált, amikor Franciaország duna-medencei politikájában újabb fordulat következett be, és az akarata ellenére megalakult kisantant oldalára állt. Ezekkel az eseményekkel, vagyis a kisantant megalakulásával egy másik tanulmányban foglalkozunk.

A csehszlovák—jugoszláv egyezmény létrejöttével, amely a kisantant magvát képezte — a Dunakonföderáció vagy kisantant alternatíva lényegében eldőlt, az utóbbi javára. A Beneš—Berthelot-féle törekvések győzedelmeskedtek a Paléoloque-féle elképzelések felett. Az előbbi alternatíva — noha bizonyos lehetőséget hordozott magában — alul maradt, mert jelentős helyi és nemzetközi tényezők az utóbbi megvalósítása, a kisantant megszületése irányában hatottak. A két szembenálló koncepcióból győzött az, amely a Dunamedence jövőjét a békeszerződések betartásával kívánta biztosítani. Az abban érdekelt államok szövetségének létrehozása segítségével. A kisantant két ellentétes irányban hatott a Dunamedence további fejlődésére. Egyfelől közelebb hozta egymáshoz a győző kis államokat, csökkentette, — ha nem is számolta fel — a köztük meglevő ellentéteket. Másfelől viszont elmélyítette a Dunamedence kettészakadását győzőkre és legyőzöttekre. Fokozta az ellenségeskedést a két tábor között. Átmenetileg konszolidálta a Dunamedencét. A felszín alatt azonban feszültek az ellentétek, amelyek később — amikor a nemzetközi erőviszonyok megváltoztak, — annál nagyobb erővel törtek elő.

a kisantantot nem Franciaország hozta létre. Beneš 1924-ben publikált könyvében szereplő alábbi mondat is erre utal: „Ezt a politikát (a kisantant szervezéséről van szó — Á. M.) kritizálták, lebecsülték és jelentőségét eltorzították. Először Nyugaton nem tetszett. Nyugodtan mentünk tovább és az események igazat adtak nekünk.” *Beneš: Problémy nově Evropy a zahraniční politika Československa. Praha. 1924.*